

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA

EGLĖ GAIDELYTĖ
FINANSŲ TEISĖS PROGRAMOS (62401S102) STUDENTĖ

SOCIALINIO DRAUDIMO PRINCIPAI. LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO
SISTEMOS ATITIKIMAS ŠIEMS PRINCIPAMS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc. dr. Mindaugas Strumskis

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATA	7
1.1. Socialinio teisingumo ištakos	7
1.2. Šiuolaikinė socialinio teisingumo samprata	11
2. GEROVĖS VALSTYBĖS SAMPRATA	17
2.1. Socioekonominių teisių reikšmė gerovės valstybėje	17
2.2. Gerovės valstybės samprata ir modeliai	19
2.3. Europos socialinis modelis	26
3. LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO SISTEMA	30
3.1. Lietuvos socialinės politikos modelis.....	30
3.2 Valstybinis socialinis draudimas	33
3.2.1. Socialinio draudimo įmokos.....	37
3.2.2 Socialinio draudimo išmokos	44
3.3 Kaupiamasis pensijų draudimas	47
IŠVADOS	54
SANTRAUKA	56
SUMMARY	57
LITERATŪROS SĄRAŠAS	58

IVADAS

Temos aktualumas. T.Akvinietis teigė, kad neturtas nėra vertybė. „Neap rūpinęs savo kūno, žmogus negali būti nei dorovingas nei dvasiškas“. Skurdas yra ne tik ekonominis reiškinys, bet apima ir socialinius, ideologinius visuomenės bruožus. Skurdo apimti žmonės yra išstumiami iš visuomenės, t.y. tampa marginalais¹. Kaip matome, skurdas prasismelkia į įvairias visuomenės gyvenimo sritis. Jis tampa problema ne tik patiems skurstantiems, bet ir likusiai visuomenės daliai. Jo įtaka pasireiškia tuo, kad didėja socialinė atskirtis, o tuo pačiu ir socialinių konfliktų kilimo tikimybė.

Šiuolaikinės valstybės vienas pagrindinių tikslų yra siekti visuotinės gerovės. Tam svarbiausią įtaką turi vykdoma socialinė politika. Tai, kokį socialinės politikos modelį valstybė pasirinko įgyvendinti, nulems ir jos priemonių pasirinkimą. Visuotinės gerovės siekimas, gerovės valstybės formavimasis yra susijęs su socialinio teisingumo principo įgyvendinimu. Remiantis juo turi būti kuriama ne tik socialinė apsaugos sistema, bet grindžiamos ir kitos visuomeninio gyvenimo sritys.

Socialinis draudimas yra pagrindinė socialinės apsaugos sistemos sudedamoji dalis. Todėl yra ypatingai svarbu, kad jis būtų įgyvendinamas nepažeidžiant socialinio teisingumo principo. Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę buvo įvesta einamojo finansavimo principu grįsta socialinio draudimo sistema- valstybinis socialinis draudimas. Valstybinio socialinio draudimo paskirtis- teikti apdraustiesiems šalies gyventojams ir jų šeimos nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jeigu jie patys negali dėl svarbių priežasčių (teisės aktais pripažintais socialinės rizikos atvejais) apsirūpinti iš darbo ir kitų pajamų arba turi papildomų išlaidų². Nors Valstybinio socialinio draudimo įstatyme yra išskiriamos penkios socialinio draudimo rūšys, tačiau daugiausia išlaidų tenka pensijų socialiniam draudimui³. Laikui bėgant tapo akivaizdu, kad tiek Lietuvos, tiek ir viso pasaulio visuomenei būdinga senėjimo tendencija. Dėl šios ir kitų priežasčių buvo suabejota Sodros galimybėmis ateityje finansuoti socialinio draudimo išmokas. Taip buvo nuspręsta socialinio draudimo sistemą papildyti įvedant kaupiamąjį pensijų draudimą. 1999 m. buvo pradėta vykdyti Lietuvos pensijų reforma, kai buvo priimti Pensijų fondų ir Pensijų sistemos reformos įstatymai. Buvo nustatytas ilgalaikis pensijų reformos tikslas – pakeisti pensijų sistemą taip, kad sulaukę pensinio amžiaus žmonės gautų

¹ Vosyliūtė A. Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai// <http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil24/F-23.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-10-21. P.24.

² Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.293.

³ Ten pat, P.299.

didesnes pajamas nei iki šiol (tačiau perskirstymas ne padidėtų, bet sumažėtų), kad ši sistema taptų gyvybinga ir apimtų visus gyventojus⁴.

Dėl minėtų priežasčių yra svarbu nuolat stebėti, ar vykdoma pensijų reforma sugebės pasiekti numatytus tikslus ir ar nepažeis socialinio teisingumo principo. Taip pat būtina išanalizuoti ar Lietuvos socialinio draudimo sistema, kaip vykdomos socialinės politikos dalis, yra pajėgi užtikrinti asmenų socialinę gerovę.

Pažymėtina, kad Lietuvoje socialinio teisingumo problemą analizuoja payginti nedaug mokslininkų⁵. Tarp jų paminėtini prof. A. Vaišvila, doc. R. Lazutka, prof. P. Gylys, A. Guogis ir kt. Kadangi nuolat kyla diskusijų dėl socialinio draudimo sistemos efektyvumo, turėtų daugėti tyrimų, analizuojančių ar Lietuvos socialinio draudimo sistema yra įgyvendinama atsižvelgiant į socialinio teisingumo principą, kokios problemos iškyla praktikoje ir kokių priemonių reikia imtis, kad galiausiai būtų pasiekti socialinio draudimo tikslai.

Problema. Visų pirma reikia ištirti klausimą, ar buvo tinkamai Lietuvoje sudaryta socialinio draudimo sistema. Ar jos sudedamųjų dalių sąveika tikrai užtikrins asmenims tinkamą pragyvenimo lygį, jeigu jie patirs įstatymų numatytą socialinę riziką? Visuomenėje kylančių diskusijų pagrindu reikia išsiaiškinti, ar nereikėtų keisti socialinio draudimo sistemos ir apskritai pasirinkto socialinės politikos modelio. Analizuojant dabartinę socialinio draudimo sistemą reikia nustatyti ir panaikinti teisinio reglamentavimo trūkumus. Būtent teisinio reglamentavimo spragos užkerta kelią tinkamam socialinio draudimo sistemos funkcionavimui. Tai ypač aktualu dabar, kai visame pasaulyje, neaplenkiant ir Lietuvos, prasidėjo finansinė krizė. Dėl šios priežasties gali prireikti koreguoti teisės normas, reglamentuojančias socialinio draudimo sistemą, kad galima būtų užtikrinti stabilią padėtį visuomenėje.

Tyrimo objektas. Šio magistro baigiamojo darbo objektas yra Lietuvos socialinio draudimo sistema, susidedanti iš valstybinio socialinio draudimo ir kaupiamojo pensijų draudimo.

Tyrimo dalykas. Šiame darbe nagrinėjamas Lietuvos socialinio draudimo sistemos atitikimas socialinio teisingumo principui. Išskiriamos ir analizuojamos aktualiausios socialinio draudimo sistemos problemos ir ieškoma būdų jas išspėsti, kad nebūtų nusižengta socialinio teisingumo reikalavimams.

Tyrimo tikslas. Atsižvelgiant į suformuluotą darbo objektą ir dalyką, keliamas tikslas išanalizuoti ir įvertinti ar Lietuvoje sukurta socialinio draudimo sistema nepažeidžia socialinio teisingumo reikalavimų.

⁴ Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=v; prisijungimo laikas: 2008-10-12. P.4.

⁵ Guogis A. Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai// Viešoji politika ir administravimas, 2006, Nr. 18. P. 76.

Tyrimo uždaviniai. Tam, kad būtų pasiektas užsibrėžtas tikslas yra keliami tokie uždaviniai:

1. išanalizuoti socialinio teisingumo principą ir pagrįsti jo svarbą įgyvendinant Lietuvos socialinį draudimą;
2. išanalizuoti ir įvertinti Lietuvos socialinės politikos modelį;
3. išskirti ir išanalizuoti svarbiausias Lietuvos socialinio draudimo sistemos problemas;
4. nustatyti Lietuvos socialinio draudimo sistemos tobulinimo kryptis siekiant užtikrinti socialinio teisingumo principą.

Tyrimo hipotezė. Šiame darbe siekiama pagrįsti nuostatą, kad Lietuvos socialinio draudimo sistema neatitinka socialinio teisingumo principo.

Tyrimo charakteristika. Tyrimo metu nebuvo apsiribota vien teoriniais- sisteminės analizės, lyginamojo istorinio ir dedukciniu metodais, bet taip pat buvo pasitelkti ir empiriniai- dokumentų analizės ir pokalbio metodai.

Siekiant visapusiškai ištirti socialinio draudimo sistemą naudojamas sisteminės analizės metodas. Svarbu išskirti ir nustatyti, kaip atskirų socialinio draudimo sistemos dalių problemos veikia visą visumą, rasti tinkamus būdus kovoti su iškylančiais sistemos funkcionavimo sunkumais. Tam ypatingai pasitarnauja minėtas metodas. Taip pat jis naudojamas tiriant ar socialinio draudimo sistema atitinka socialinio teisingumo principą, kokių priemonių yra tikslinga imtis, kad būtų ištaisyti trūkumai. Istorinis lyginamasis metodas naudojamas tiriant kaip vystėsi socialinio draudimo sistema, lyginant su dabar egzistuojančia, ir nustatant jos trūkumus. Tam, kad iš sukauptos tyrimo medžiagos, ją išanalizavus, galima būtų padaryti tikslas ir nuoseklias išvadas, bus naudojamas dedukcijos metodas.

Dokumentų analizės metodo pagalba siekiama ištirti ir įvertinti galiojančias teisės normas, reglamentuojančias Lietuvos socialinio draudimo sistemos veikimą. Analizuojamos Lietuvos ir užsienių autorių mokslinės publikacijos. Pokalbio metodas naudojamas viso tyrimo metu. Pirmas jo panaudojimo tikslas yra apžvalginis. Jis svarbus susipažįstant su tyrimo objektu, formuluojant ir tikslinant magistro baigiamojo darbo hipotezę, nustatant tikslą ir uždavinius, taip pat kaupiant informaciją. Be to, jo pagalba sprendžiami iškilę neaiškumai nagrinėjant socialinio draudimo sistemą.

Pagrindinės sąvokos:

Anuitetas – pensijų fondo dalyviui iki gyvos galvos mokama periodinė išmoka, kurios visa išmokėjimo rizika tenka išmokų mokėtojui – draudimo įmonei, vykdančiai gyvybės draudimą.⁶

Pensijų išmoka – iš asmens sukaupto pensijų turto mokama išmoka (vienkartinė, periodinė, anuitetas)⁷.

Pensijų kaupimo sistema – tai galimybė kiekvienam, mokančiam socialinio draudimo įmokas, kaupti lėšas savo būsimajai pensijai, nemokant papildomų įmokų.⁸

Socialinė apsauga visuma priemonių, sukuriančių žmonių, kuriems gresia (arba grės) netekti uždarbio ar turėti ypatingų išlaidų, solidarumą⁹.

Valstybinis socialinis draudimas – socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos¹⁰.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įvadas ir trys pagrindiniai skyriai. Pirmajame skyriuje „Socialinio teisingumo samprata“ nagrinėjama šio principo sampratos kaita. Analizuojama, kaip jis yra suvokiamas šiandien ir kokią vietą užima formuojant ir veikiant socialinio draudimo sistemai. Antrajame skyriuje „Gerovės valstybės samprata“ analizuojamos jos susikūrimo aplinkybės ir prielaidos, nagrinėjami jos modeliai, jų trūkumai ir privalumai. Taip pat tiriama ar egzistuoja atskiras Europos socialinis modelis. Paskutiniame darbo skyriuje analizuojama Lietuvos socialinio draudimo sistema. Nustatoma, kokį gerovės modelį siekiama įgyvendinti Lietuvoje, išskiriamos ir išanalizuojamos pagrindinės, aktualiausios socialinio draudimo sistemos problemos. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos kaip tobulinti socialinio draudimo sistemą.

Baigiamojo darbo šaltiniai. Rašant šį darbą, analizuojami Lietuvos autorių darbai, taip pat nagrinėjama ir užsienio šalių patirtis įgyvendinant socialinį draudimą. Nagrinėjant socialinio draudimo sistemą reglamentuojančius įstatymus ieškoma būdų, kaip patbulinti šios sistemos veiklą. Taip pat svarbu nustatyti ne tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios, bet ir teisminės valdžios požiūrį į kuriamą socialinio draudimo sistemą.

⁶ Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrole.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=v; prisijungimo laikas: 2008-10-12. P.6.

⁷ Ten pat.

⁸ <http://www.socmin.lt/index.php?484387596>; prisijungimo laikas: 2007-12-10.

⁹ Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje// <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/09.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

¹⁰ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas// Valstybės žinios. 1991, Nr. 17-447. 2 str. 13 p.

1. SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATA

1.1. Socialinio teisingumo ištakos

Norint suprasti socialinio teisingumo vertę šiuolaikiniame pasaulyje, reikia pažvelgti į jo ištakas. Kaip vėliau pastebėsime, pagrindus socialinio teisingumo sampratai, įsitvirtinusiai Vakarų teisės tradicijos valstybėse, davė Antikos mąstytojai. Taip pat, vystantis socialinio teisingumo koncepcijai nemažai įtakos turėjo judaistinė bei krikščioniškoji teisingumo koncepcijos.

Tikriausiai bene svarbiausią indėlį į dabartinę socialinio teisingumo sampratą įnešė Aristotelis. Nagrinėjant jo teisingumo sampratą yra svarbu nepamiršti, jog šis mąstytojas neskyrė teisės ir moralės kategorijų, taip pat kaip ir teisingumo ir teisėtumo. Aristotelis išskyrė tris teisingumo rūšis: įstatyminių, paskirstomąjį ir mainų. Jis suvokė, kad individas yra socialinė būtybė, gyvenanti visuomenėje. Norėdamas taikiai sugyventi su kitais individais jis turėjo apriboti savo interesus, pripažinti, kad jie nėra absoliutūs. Būtent dėl šios priežasties Aristotelis iš papročių kilusius įstatymus laikė tobula dorybe.¹¹ Paklusimas bendro elgesio taisyklėms buvo suvokiamas kaip įstatyminis, arba, visa apimantis teisingumas. Būtent ši teisingumo rūšis Aristotelio buvo laikoma aukščiausia ir tobula.

Kitas teisingumo rūšis Aristotelis priskyrė nebe absoliučiam, o daliniam teisingumui.

Mainų teisingumo pasireiškimo sfera buvo individų ir jų grupių santykiai. Šiuo atveju didžiausia siekiamybė buvo absoliutini lygybė, užtikrinama sudarant sutartis. Ją pažeidus buvo siekiama ją atkurti. Tiesa, paminėtina, kad čia turima omenyje ne tik civilinės, bet ir baudžiamosios sutartys¹².

Paskirstomojo teisingumo atveju, priešingai nei mainų, teisingumą kūrė nelygybė. Ši teisingumo rūšis reikalavo proporcinės, nebe absoliučios lygybės. Pasiiekti socialinį teisingumą buvo svarbu skirstant, dalijant vertybes, tokias kaip pinigus ar garbę ir kt. Dalijant gėrybes svarbiausiu kriterijumi, lemiančiu kas kokią jų dalį gaus, Aristotelis laikė asmens vertę. Jo manymu asmens vertė priklauso nuo to, kas kokį įnašą padaro siekiant valstybės gerovės. Jis taip pat pastebėjo, kad skirtingose visuomenėse šie kriterijai taip pat skiriasi. Tarkime, oligarchinėse valstybėse svarbiausia yra asmens kilmė ir turtas. O tai privedė prie išvados, kad ir pats teisingumas būna skirtingas¹³. Kaip matome, ir šiais laikais, valstybės, kurdamos socialinę gerovę, renkasi skirtingus būdus jai pasiekti. Tai, kokį socialinės gerovės lygį pavyks pasiekti priklauso nuo valstybės ekonominių, socialinių ir kitų sąlygų. Dėl šios priežasties, kiekviena

¹¹ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005. P.138.

¹² Ten pat, P.149.

¹³ Ten pat, P.146.

visuomenė pagal savo turimas galimybes vertina, kokio gerovės lygio užtikrinimas laikomas užtikrinančiu socialinį teisingumą.

Tiek Aristotelis, tiek ir Platonas plačiai nagrinėjo teisingumo klausimą. Pasak Platono teisingumas reiškia atiduoti kiekvienam pagal nuopelnus. Jų įsitikinimu teisingumas yra susijęs su žmogaus vertės įtvirtinimu. Platonas vertę laikė susijusia su asmens protu¹⁴. Aristotelis teigė, kad lygybė turi būti tam tikrais atvejais pažeidžiama atsižvelgiant į asmens kilmę, jo nuopelnus ir taip užtikrinamas socialinis teisingumas.

Matome, kad laikui bėgant šiek tiek pakito Aristotelio suformuluota paskirstomojo teisingumo samprata.- dabartiniais laikais atsižvelgiama į asmenų poreikius, o ne į nuopelnus ar kilmę. Tokiam socialinio teisingumo koncepcijos pokyčiui nemažai įtakos turėjo judaistinė ir krikščioniškoji tradicijos¹⁵.

Aristotelio suformuluota dalinio teisingumo samprata padėjo pagrindus dabartinei socialinio teisingumo sampratai ir vis dar įtakoja šiuolaikinių mąstytojų darbus.

Kaip pavyzdį galime pateikti tai, kad XX a. pirmosios pusės vokiečių teisės filosofas G. Radbruchas išskyrė tas pačias dalinio teisingumo atmainas, kaip ir Aristotelis. Jis pažymėjo, kad lyginamasis teisingumas pasireiškia lygiagrečiuose santykiuose ir jam užtenka dviejų asmenų, o paskirstomajam teisingumui reikalingas trečiasis, viršesnis asmuo. Tiesa, jis išskyrė kitus paskirstomojo teisingumo kriterijus nei Aristotelis ir akcentavo valstybių siekį tapti socialinėmis. Tai pasireiškia tuo, kad dabartiniais laikais teisė turi užtikrinti pagalbą silpnesniems asmenims, kad jie galėtų egzistuoti¹⁶.

Kaip minėjome, socialinio teisingumo sampratai didelę įtaką padarė teologinė teisingumo samprata. Ši teisingumo samprata pagrįsta tuo, kad panaikinama riba tarp teisės ir moralės. Teisė yra suvokiama kaip dievo ar dievų dovana žmogui. Būti teisingam, vadinasi paklusti dievo žodžiui, klausytis savo sąžinės. Dievo įstatymų laikymasis reiškia tai, kad asmuo susilaiko nuo nuodėmių. Žydų Dekalogas yra vienas iš tokių įstatymų pavyzdžių. Teologinėje teisės sampratoje teigiama, kad visą pasaulį sukūrė dievas. Žmogus taip pat irgi dievo kūrinys. Visa, ką dievas sukūrė yra vienodai nuostabu ir verta tokios pačios pagarbos. Žmogui yra laiduojamas neatimamas orumas. Deja, ne visi žmonės vienodai gali pasirūpinti savo gerove. Dėl šios priežasties, kiti asmenys turi padėti ir pasidalinti gėrybėmis, kurias jie turi, nes jos irgi yra dievo jiems dovanotos¹⁷. Taigi, teologinėje teisės sampratoje akcentuojama tai, kad žmonės turi

¹⁴ Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21. P.69

¹⁵ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005. P.53.

¹⁶ Ten pat, P.160.

¹⁷ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005. P.199.

dalintis su kitais savo turimomis gėrybėmis, net jei kiti asmenys nėra to nusipelnę. Šis principas turėjo įtakos kuriant socialinę apsaugos sistemą, pagrįstą asmenų tarpusavio solidarumu.

Judaistinės teisingumo sampratos ypatybė ta, kad Biblijoje akcentuojamas asmeninis žmogaus santykis su Dievu. Žydų teisingumo sampratos formavimuisi didelę įtaką padarė žydų tautos istorija¹⁸.

Senajame Testamente galima atrasti dvi teisingumo koncepcijas. Pirmoji yra panaši į įstatyminio teisingumo sampratą. Dievas suvokiamas kaip teisingumo kūrėjas ir teisėjas¹⁹. Šiuo atveju teisingumas suvokiamas kaip Dievo įsakymų laikymasis. Priklausomai nuo to, ar žmogus laikosi jų ar ne, kiekvienas sulaukia atpildo. Kita teisingumo koncepcija traktuoja teisingumą kaip dieviškąją tiesą, suteikiamą kiekvienam nepriklausomai nuo asmens padėties visuomenėje, pasiekimų ir kt. Dievas tokią dovaną suteikia visiems tikintiesiems. Ši koncepcija peržengia įstatyminio teisingumo ribas ir iš to galima kildinti socialinio teisingumo koncepciją²⁰. Šiuo atveju dieviškoji tiesa sutampa su galestingumu: dievas atleidžia nuodėmes nusidėjėliams ir nėra reikalaujama lygiaverčių mainų. Nors žmogus ir negali pakeisti Dievo įstatymų, kadangi Dievas jam dovanuoja ir laisvą valią, žmogus gali rinktis- paklusti tiems įstatymams ar ne²¹.

Naujajame Testamente teisingumo samprata skiriasi. Čia akcentuojama antroji teisingumo koncepcija. Mesijas nėra vaizduojamas kaip griežtas teisėjas. Svarbiausia nebe taisyklių kūrimas, o tikrosios Dievų įsakymų esmės suvokimas²². Be to, pareiga rūpintis vargšais jau neapima vien žydų tautos, bet tampa visuotine²³. Taigi, krikščioniškoji, asmens poreikiais pagrįsta, teisingumo samprata buvo pagrindas formuoti dabartinei socialinio teisingumo sampratai.

Po Atrojo pasaulinio karo, kuomet socialinės ir ekonominės teisės įgavo nacionalinį ir tarptautinį pripažinimą, buvo pradėtas vystyti krikščioniškasis socialinis mokymas. Pažymėtina, kad krikščioniškoji socialinė sauga yra pagrįsta žmogaus morale, tyrinėjama remiantis visų pirma Šventuoju Raštu. Čia socialinis teisingumas, kaip ir teisingumas apskritai, suvokiamas kaip teisingumo ir meilės sąjunga²⁴. Prigimtinė teisė, kylanti iš žmogaus esmės, pasižyminti tuo, jog yra visuotinė, nekintama ir pažini, suteikia teisingumui prasmę²⁵. Ji kiekvienam asmeniui laiduoja teises turėti elementarias ekonomines ir socialines pragyvenimo sąlygas. Lietuvių filosofas, krikščioniškojo socialinio mokymo atstovas, Antanas Maceina teigia, jog socialinis teisingumas egzistuoja visose valstybinėse ir visuomeninėse institucijose, o socialinė meilė yra

¹⁸ Ten pat, P.202.

¹⁹ Ten pat, P.203.

²⁰ Ten pat, P.212.

²¹ Ten pat, P.205.

²² Ten pat, P.217.

²³ Ten pat, P.221.

²⁴ Tartilas J. Krikščioniškoji socialinė sauga// Socialinis darbas, 2006, Nr. 5(1). P.18.

²⁵ Ten pat, P.16.

tarsi šios tvarkos siela. Kadangi žmogus yra socialinė būtybė, socialinė meilė pasireiškia būtent tuomet, kai yra kuriama bendruomenė. Ji padeda užtikrinti, kad nė vienas žmogus neatsidurtų už visuomenės ribų. Kaip vienas iš svarbiausių principų, kuriuo pagrįsti įstatymai, yra visuotinės gerovės siekimas²⁶. Tačiau ne kiekvienas žmogus turtingas, užimą aukštą padėtį visuomenėje. Ne visi žmonės susikuria vienodas gyvenimo sąlygas. Tam, kad būtų galima pasiekti visuotinę gerovę, žmonės turi būti solidarūs ir padėti vieni kitiems. Kaip pažymi Josephas Hoffneris, visuotinė gerovė nėra atskirų visuomenės narių gerovės sumos²⁷. Ne tik visuomenė turi rūpintis asmenimis, bet ir kiekvienas žmogus turi prisidėti prie bendros gerovės kūrimo. Kiekvienas turi rūpintis ne tik savo, bet ir artimojo interesais, Kiekvieno krikščionio pareiga yra kovoti su skurdu. A.Maceina netgi siūlė sukurti socialinį katalikų fondą, kuris teiktų paramą vargstantiems žmonėms. Jis rekomendavo šiam fondui atiduoti antrąjį atlyginimą, jei žmogus jį gauna, nevartojamas brangenybes, dalį savo pajamų ir kt.²⁸

Socialinės meilės svarba išryškėja dar ir tuomet, kai tenka spręsti iškylančius konfliktus. Ji užkerta kelią agresijai, smurtui. Nesutarimai tampa lengviau įveikiami. Ji apeliuoja į žmonių sąžinę, jausmus. Jos pagalba išsprendę nesutarimus žmonės tampa artimesni, nei tuomet, kai vadovaujasi vien įstatymais. Taigi, socialinė meilė papildoma teisingumą taip užtikrindama rimtą ir gerus santykius visuomenėje, jos tolesnį vystymąsi. Valstybės, visuomenės vystymuisi yra svarbu, kad visų pirma tobulėtų pats žmogus, jos siela. To siekti padeda krikščioniškoji etika, kuri keičia požiūrį į žmogų ir krikščioniškoji ekonomika, kuri siekia pakeisti žmonių požiūrį į turtą²⁹. Juk egzistuojanti socialinė problema kyla ne vien dėl skurdo. Jei taip būtų, tuomet tereikėtų dar labiau apeliuoti į žmonių geranoriškumą ir skurstantieji sulauktų ekonominės pagalbos. Tačiau, kaip teigia A. Maceina, socialinė problema yra žmogaus problema. Šios kovos aktyviausi dalyviai yra tie, kurie jau yra aprūpinti, ir kuriems netenka skursti. Jis išskiria dvi socialinės problemos puses: materialinę arba ekonominę ir dvasinę arba moralinę. Kuomet ekonominis skurdas sukelia dvasinį skurdą, pakerta žmogaus orumą, tuomet jis tampa problema³⁰. Taigi, kaip minėta, tam, kad galėtume užtikrinti visuomenės perbūvį, kad valstybėje vykdomos socialinės ir kitos reformos pavyktų, reikia, kad visų pirma, tobulėtų pats žmogus, jo siela. Reformos turi prasidėti nuo žmogaus, o tik po to pereiti į valstybinį lygmenį.

Taigi, tam, kad galėtume kalbėti apie visuomeninio gyvenimo, tarpusavio santykių stabilumą, mes turime atsigręžti į esmines, ne tik materialines, bet ir į dvasines vertybes. Teisingumas, kaip minėta, yra viena pagrindinių vertybių, todėl ypač svarbu yra išspręsti jo devalvacijos problemą. Teisės paskirtis yra reguliuoti visuomeninius santykius, vadinasi, teisė

²⁶ Tartilas J. Krikščioniškoji socialinė sauga// Socialinis darbas, 2006, Nr. 5(1). P.15.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Tartilas J. Krikščioniškoji socialinė sauga// Socialinis darbas, 2006, Nr. 5(1). P.18.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat.

turi būti pagrįsta teisingumo principu, kad galėtų tai sėkmingai daryti. Tačiau čia susiduriame su problema, kadangi teisingumo samprata keičiasi ne tik bėgant laikui, bet ir tame pačiame laikmetyje ji gali būti skirtingose tautose ar net bendruomenėse suvokiama skirtingai. Pavyzdžiui, dar maždaug prieš pusantro amžiaus teisingumas buvo suprantamas kaip individų, o ne visuomenės dorybė, ypatybė. Apie teisingumą buvo kalbama tik tokia apimtimi, kiek tai buvo susiję su sandorių laikymu, neapgaukimu ir nevogimu nuosavybės teisių rėmuose. Teisingumo principo įgyvendinimas valstybės institucijose nebuvo kvestionuojamas, apie tai buvo kalbama labai ribota apimtimi (teismo sprendimas galėjo būti traktuojamas kaip teisingas ar neteisingas)³¹. Taigi svarbu yra nustatyti, kaip dabartinėje visuomenėje yra suvokiamas socialinis teisingumas ir kokie reikalavimai yra keliami jo įgyvendinimui.

1.2. Šiuolaikinė socialinio teisingumo samprata

Teisingumo samprata ir reikšmė keičiasi kartu su teisės samprata. Etatizmo sąlygomis pirmenybė teikiama teisėtumui, o ne teisingumui. Valstybės valioje yra nustatyti, kas yra teisinga, o kas ne³². Tuo tarpu personalistinė teisės samprata pirmenybę teikia teisingumui.

Teisingumo teorijoje yra išskiriamos trys teisingumo formos: etinė, teisinė ir socialinė³³. Šioms formoms bendra yra tai, kad jas sudaro teisių ir pareigų vienovė, bet jos skiriasi viena nuo kitos savo pobūdžiu. Šios formos, viena kitą papildydamos, sudaro sistemą. Tiesa, kai kurie mokslininkai socialinį teisingumą laiko juridinio teisingumo dalimi, kadangi teisinė valstybė realizuoja ne vien negatyvųjį teisingumą, bet ir socialinę politiką³⁴. Tačiau autorė pritaria nuomonei, kad socialinis teisingumas dėl savo reikšmingumo valstybės gyvenimui yra atskira teisingumo forma. Kaip atskira rūšis jis susiformavo po to, kai visuotinai buvo pripažintos socialinės ir ekonominės žmonių teisės.

Etinis teisingumas yra pagrįstas asmens apsisprendimu veikti taip, kad siekdamas savo tikslų nepažeistų kitų asmenų teisių. Tokiam apsisprendimui didelę įtaką daro asmens sąžinės balsas, o taip pat ir aplinkinių nuomonė. Kuomet nepakanka šių priemonių užtikrinti, kad teisingumas bus įgyvendintas, pasitelkiamas teisinis teisingumas. Asmens teisėms ir pareigoms šiuo atveju yra suteikiamas įstatymo pavidalas ir jų laikymasis užtikrinamas valstybės prievarta³⁵.

³¹ Barry B. Why social justice matters. Cambridge: Polity Press, 2005. P.4.

³² Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė// Jurisprudencija, 2002, T. 24 (16). P. 196.

³³ Ten pat.

³⁴ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.87.

³⁵ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė// Jurisprudencija, 2002, T. 24 (16). P. 200.

Socialinis teisingumas yra gana nauja teisingumo forma. Jis suklestėjo po Antrojo pasaulinio karo. Modernią socialinio teisingumo sampratą sąlygojo ankstyva industrializacija XIX a. pab. Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Tuo metu buvo iškelta revoliucinga idėja, teigianti, kad visuomenės institucijų teisingumas gali būti „neįgalus“ ne tik paviršiuje, bet ir iš esmės. O tai reikalavo gilios socialinio teisingumo sampratos analizės. Tai reiškė, kad galėjo būti kvestionuojamas nelygiaverčių santykių tarp darbdavio ir darbuotojo teisingumas, taip pat pajamų ir turto paskirstymas, įtvirtintas kapitalistinių institucijų veiksmis. Socialinis teisingumas tapo socialdemokratų partijas vienijančiu šūkiu visoje Europoje. Po Antrojo pasaulinio karo buvo iškeltos tokios idėjos³⁶:

1. turto, kapitalo galia turi būti pažabota stiprių profesinių sąjungų ir pagrįsta principu, kad žmonės yra svarbesni už pelną;

2. pajamų ir turto paskirstymas, sukurtas kapitalizmo, buvo nepriimtinas, nelygus ir turėjo būti pakeistas tinkamai nustačius apmokestinimą, mokesčių dydį ir pervedimus. Rinkos mechanizmas nepajėgė užtikrinti paramos tiems, kurie nepajėgė užsidirbti pragyvenimo lygiui, atitinkančiam socialinį teisingumą. Dėl to turi būti sukurtos institucijos („gerovės valstybė“), kad užtikrintų pakankamas pajamas;

3. išsilavinimas ir sveikatos apsauga vienodai aukštos kokybės turi būti teikiamos visuotinai, turi būti vienodai prieinamos visiems tokiu būdu eliminuojant rinkos nustatytą kriterijų- galimybę už jas susimokėti.

Kaip matome buvo pripažinta, kad rinka nėra visagalė ir negali visiems asmenims užtikrinti pakankamo pragyvenimo lygio. Būtent dėl šios priežasties atsirado gerovės valstybės koncepcija, pagrįsta socialinio teisingumo siekiu.

Nors šiuolaikinė visuomenė vadovaujasi principu, kad siekiant įgyvendinti savo teises reikia vykdyti ir jas legalizuojančias pareigas, socialinio teisingumo rūšis yra ypatinga tuo, kad šiuo atveju pareigų vykdymas yra perkeliamas kitam subjektui- visuomenei, valstybei ar kitam socialiniam dariniui. Dar Aristotelis pažymėjo, kad įstatyminio teisingumo atveju asmuo turėjo atiduoti visuomenei tai, kas jai priklausė. Tuo tarpu paskirstomojo teisingumo atveju pati visuomenė turi pareigas individams³⁷. Tai, pasak A. Vaišvilos, socialinį teisingumą daro labai panašų į teisių vertimą legaliomis privilegijomis. Tačiau tai galima būtų laikyti agresija kitų visuomenės narių atžvilgiu tik tuomet, jei šios privilegijos būtų suteiktos asmenims, veiksniams fizinė, psichinė ir socialine prasme. Tačiau dabar, rinkos ekonomikos sąlygomis, asmenys neretai tampa socialiai neveiksniūs, nors teisiniu požiūriu jie išlaiko veiksnumą. Pašalinti iš rinkos

³⁶ Barry B. Why social justice matters. Cambridge: Polity Press, 2005. P.5.

³⁷ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005. P.40.

santykių jie neretai lieka ir už visuomenės ribų³⁸. Tam, kad taip nenutiktų, kad būtų užtikrinta visuotinė gerovė, valstybė ir pati visuomenė turi imtis aktyvaus vaidmens siekiant įgyvendinti socialinį teisingumą. Kaip pažymi profesorius, šis teisingumas kyla iš asmens teisėtų interesų, iš visuomenės geranoriškumo ir socialinio solidarumo. Dėl šio solidarumo asmuo ir įgyja moralinę teisę, kad visuomenė ar kitas socialinis darinys perimtų iš jo kai kurias pareigas, kai jis pats nesugeba jų įvykdyti siekdamas įgyvendinti tam tikras savo teises³⁹.

Kaip teigia Tony Blair, socialinį teisingumą užtikrina laikymasis keturių vertybių: lygybės, galimybių visiems, atsakomybės ir pilietinės visuomenės. Tam, kad būtų garantuota lygybė, reikia pripažinti kiekvieno individo prigimtine vertę nepaisant jo kilmės, gabumų, religijos ar rasės. Galimybės turi būti laiduojamos visiems asmenims. Bet tam, kad galimybės būtų suteiktos ir ateities kartoms, ne tik dabar gyvenančiai visuomenei, individai turi siekti įgyvendinti ne tik savo teisės, bet taip pat ir savo įsipareigojimus kitiems individams ir visuomenei. Tokių pareigų nevykdymas sąlygoja atskyrimą nuo visuomenės. Nusprendę pasinaudoti suteikiamomis galimybėmis, asmenys patys prisiima atsakomybę už savo likimą. Tony Blair tvirtina, kad individai labiausiai „klesti“ aktyviose visuomenėse, paremtose abipusiškom teisėm ir pareigom. Tačiau, nuostata, jog teisės sukelia atsakomybę yra gana dažnai kritikuojama. Kritikai teigia, kad atsakomybė „užkraunama“ vargšams, o kai ateina turtingųjų eilė, vyriausybė tyli. Žinoma, akivaizdu, jog tokiu atveju yra pažeidžiamas socialinio teisingumo principas, suteikiant vieniems asmenims nepagrįstas privilegijas, o kitiems pareigas⁴⁰. Tačiau socialinės valstybės būtent ir siekia tokią padėtį panaikinti, jų svarbiausias uždavinys yra užtikrinti visuotinę gerovę. Paminant socialinio teisingumo principą tai yra neįmanoma.

Tačiau ne visi mokslininkai pripažįsta socialinio teisingumo vertę ir netgi egzistavimą. Kai kurių autorių nuomone, tai, ką kiti vadina socialiniu teisingumu iš tikrųjų pažeidžia teisingumą.

Nigel Ashford teigimu, mėginimas paskirstyti turtą remiantis socialinio teisingumo principu kelia grėsmę tradiciniam teisingumo (procedūrinio teisingumo) suvokimui. Socialiniam teisingumui rūpi kas ką turi, o ne tai, kaip turtą įgijo. Šiuo atveju medžiaginis paskirstymas rūpi labiau nei tokie klausimai kaip laisvė, tvarka ir įstatymai⁴¹.

Toks požiūris būdingas liberalizmo atstovams, kurie pripažįsta rinkos dominavimą. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad šiuolaikinė valstybė pajamų perskirstymą vykdo remiantis visuomenės solidarumu, visuomenine sutartimi. Kai asmenys netenka pajamų dėl tam tikrų

³⁸ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė// Jurisprudencija, 2002, T. 24 (16). P. 200.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Kenny C. Does New Labour have a Consistent Conception of Social Justice// <http://www.blackwell-synergy.com>; prisijungimo laikas 2007-12-02.

⁴¹ Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf; prisijungimo laikas: 2008-10-21.P.69

priežasčių ir jos yra kompensuojamos perskirstymo sistemoje, netgi pačios rinkos funkcionavimui tai turi teigiamą įtaką, kadangi tai yra didelė garantija, kad asmuo nepasitrauks iš rinkos, o jei pasitraukė- kad greičiau į ją sugrįš.

Friedrichas Hašekas atmetė socialinio teisingumo sąvoką kaip mirażą. Jo teigimu, kadangi nėra vieningos nuomonės, kas yra teisingas paskirstymas, socialinio teisingumo principas reikalautų, kad kiekvienas prisidėtų prie turto perskirstymo pagal savo vertybių supratimą. Tačiau tai, kas atrodo teisinga vienam, gali atrodyti neteisinga kitam, o tai prieštarautų laisvei. Be to, visuomenė nuolat kinta, todėl neįmanoma sukurti ir išlaikyti kokio nors konkretaus perskirstymo modelio. Perskirstymas kenkia gerovei, nes tokiu atveju kiekvienas stengtųsi maksimizuoti savo pajamas, tenkindamas visus nustatytus kriterijus, o ne ieškotų kaip patenkinti vartotojų poreikius. Dar vienas mokslininko argumentas- perskirstymas atspindės tų grupinių interesų politinę galią, kurie sugebės labiau paveikti sprendimų priėmėjus. Tuos pačius argumentus panaudojo ir N. Ashford, nagrinėdamas socialinio teisingumo formas. Be to, Nozickas pasmerkė socialinio teisingumo principą kaip totalitarinį, nes pagal jį, turtas laikomas bendra nuosavybe, kurią valstybė gali laisvai dalyti kaip panorėjusi⁴².

Socialinis teisingumas remiasi trimis principais: lygybe (turto ir pajamų), poreikiais ir privalumais (turi gauti tai, ko nusipelnė). Nigel Ashford teigia, kad visuotinės lygybės šalininkai įsitikinę, kad lygybė yra prigimtinė būklė ir kad bet koks nukrypimas nuo jos turi būti paaiškintas ir pagrįstas. Tačiau jo nuomone kaip tik nelygybė yra natūralus dalykas. Jis kritikuoja lygybę kaip idėją, kad vienodą atlygį gautų visi, nepaisant to ar jie dirbo ar kaip tik atvirkščiai - tinginiavo⁴³. Tačiau atsakant į šią kritiką, reikia pažymėti, kad socialinio teisingumo principas nesiekia visiškos lygybės. Norima tik užtikrinti visiems asmenims egzistencinius poreikius. Žinoma, visuomet egzistuoja rizika, kad asmenys pasinaudos ir piktnaudžiaus jiems suteiktomis galimybėmis. Bet dar kartą reikėtų pabrėžti, kad tikslas yra užtikrinti pagrindinius asmenų poreikius. Tokia politika taip pat galima pasiekti to, kad bus sumažinta socialinė atskirtis, kenkianti ne tik pačiam asmeniui, bet ir visai visuomenei.

Antroji socialinio teisingumo mokykla tvirtina, kad turtas turėtų būti paskirstomas pagal poreikius. Poreikis yra suvokiamas kaip būtinybė, be kurios neįmanoma išgyventi. Tai yra teisėtai asmeniui priklausantys dalykai, svarbesni už kitų asmenų norus. Socialinis teisingumas siekia užtikrinti svarbiausius asmens poreikius. Nigel Ashfords kritikuoja šią teoriją, nes tai, jo nuomone, reiškia globalinį perskirstymą. T.y. tiek tarp šalių, tiek šalies viduje turtas iš turtingųjų yra jėga atimamas ir atiduodamas neturtintiesiems, o tai tikrai nusižengia teisingumo

⁴² Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21.P.75.

⁴³ Ten pat, P.77.

principams⁴⁴. Atsakant į šią kritiką reikia pažymėti, kad šiuolaikinės valstybės, būdamos gerovės valstybėmis, įsipareigoja užtikrinti būtinus asmenų poreikius. Paskirstymas turto vyksta per valdžios aparatą, per įgaliotas institucijas. Visuomenės pagalba remiasi solidarumo principu. Yra suvokiama, kad negalima kalbėti apie teisingumą, jei vieni visuomenės nariai yra turtinti, o kiti gyvena žemiau skurdo ribos. Turtas iš turtingųjų nėra jėga atimamas. Perskirstymas vyksta mokant mokesčius ar socialinio draudimo įmokas, priklausomai nuo to, koks socialinės gerovės modelis yra įgyvendinamas valstybėje. Nepasiturintiems asmenims ar atsiradus teisės aktuose numatyta socialinei rizikai šiomis lėšomis yra bent iš dalies kompensuojamos netektos pajamos. Taip siekiama užtikrinti, kad asmuo neatsidurtų už visuomenės ribų.

N. Ashford išskiria kelias šios teorijos problemas. Visų pirma- neegzistuoja vieningas poreikių apibrėžimas. Neaišku, kokius poreikius turėtų valstybė užtikrinti- objektyvius ar subjektyvius. Antra, šis principas nepaiso istorinio konteksto. Jis kinta tiek laike, tiek ir skirtingose visuomenėse suvokiamas įvairiai. Trečia, poreikio egzistavimas savaime nesukuria pareigos kitiems tą poreikį patenkinti. N. Ashford pateikia pavyzdį, kad neteisinga būtų versti vieną žmogų atiduoti inkstą kitam, net jei pastarajam jis gyvybiškai reikalingas⁴⁵. Atsakant į šiuos argumentus, negalima pamiršti, kad poreikių nustatymą lemia valstybės disponuojami ištekliai, pasiruošimas juos tenkinti. Tai ir sąlygoja poreikių patenkinimo lygį. Nieko nuostabaus, kad kinta poreikių suvokimas tiek laike tiek ir erdvėje. Visuomenė ir individai vystosi, tai dinamiškas ir nenutrūkstamas procesas. Visuomet būna pakilimų ir nuosmukių. Tas pats principas galioja ir vystantis socialinei saugai. Pasikeitus ekonominėms, socialinėms ir kitoms sąlygoms privalo keistis ir valstybės garantuojami asmenims poreikiai. Poreikių tenkinimas yra užtikrinamas visų pirma egzistuojančiu visuomenėje solidarumu ir sąmoningumu. Tačiau niekada poreikių tenkinimas negali pakirsti negatyviųjų, fundamentaliųjų žmogaus teisių. Visos teisės, tiek negatyviosios, tiek ir pozityviosios privalo koegzistuoti, o ne paneigti vienos kitas. Tik taip bus užtikrinamas socialinis teisingumas.

Trečioji socialinio teisingumo teorija grindžiama nuopelnų principu. Šią teoriją analizavo dar Aristotelis ir Platonas ir būtent asmens vertė grindė socialinį teisingumą. Šis principas grindžiamas idėja, kad žmonės turėtų gauti tai, ko užsitarnavo ar nusipelnė. Jis primena idėją, kad žmonės turėtų gauti tai, kas priklauso. Ši koncepcija grindžiama įsitikinimu, kad veikla, pastangos, įgūdžiai, darbai, rezultatai patvirtina asmens ekonominę vertę. N. Ashford teigia, kad nusipelnymo principas kelia pavojų gerovei⁴⁶.

⁴⁴ Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21.P.77.

⁴⁵ Ten pat, P.78.

⁴⁶ Ten pat, P.79.

Friedrichas Hayekas taip pat kritikavo šį principą ir teigė, kad „vertė visuomenei“ nėra teisingumo pagrindas. Jis išskyrė sekančias to priežastis. Pirmą, daroma prielaida, kad visuomenė turi bendrą tikslą ir visi žmonės gali būti matuojami pagal tai, kiek prisideda prie to bendro tikslo. Tačiau individų tikslai skiriasi. Antra, nėra jokio objektyvaus vertės standarto, nes vertė yra grynai subjektyvus dalykas. Trečia, didžiąją dalį trokštamų dalykų asmenys pasiekia dėl savo įgimtų sugebėjimų ir bruožų, o ne dėl įdėtų pastangų ar moralinės vertės. Ketvirta, tai suteiktų milžinišką galią tiems, kurie spręstų, kas ko nusipelnė⁴⁷. Autorė taip pat pritaria šiai nuomonei. Būtų itin sunku objektyviai nustatyti asmens vertę. Tai, kas vienam asmeniui gali atrodyti vertinga, visuomenei tai gali būti visiškai nesvarbu. Tad susitarti dėl kriterijų, kurie tenkintų bent jau didžiąją daugumą visuomenės, būtų labai sunku. Kaip matome, šiandienos visuomenėje svarbiausias kriterijus siekiant socialinio teisingumo yra asmens egzistenciniai poreikiai, kurių užtikrinimo lygį nustato valstybės turimos galimybės, ištekliai.

⁴⁷ Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21.P.79.

2. GEROVĖS VALSTYBĖS SAMPRATA

2.1. Socioekonominių teisių reikšmė gerovės valstybėje

Nuo XX a. II p. socioekonominės (socialinėms, kultūrinėms ir ekonominėms) teisėms buvo suteikta tokia pati juridinė galia, kaip ir negatyviosioms. Jų pripažinimas buvo įtvirtintas tarptautiniu lygmeniu. Žmogaus teisės buvo įtvirtintos tarptautinės bendrijos lygmeniu tokiuose dokumentuose, kaip Jungtinių Tautų 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1966 m. priimtuose Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktuose. Europos Taryba yra priėmusi tokius dokumentus kaip 1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1961 m. spalio 18 d. Europos socialinė chartija. 2000 m. gruodžio 7 d. ES priėmė ES pagrindinių teisių chartiją. Tam, kad socioekonominės teisės būtų galima tinkamai įgyvendinti, valstybės turėjo išplėsti valdžios ribas ir imtis aktyvaus vaidmens. Šios teisės yra socialinio teisingumo pradai, jos yra skirtos įgyvendinti socialinį teisingumą⁴⁸. Jos yra glaudžiai susijusios su visuomeniniu solidarumu⁴⁹. Solidarumą sąlygoja visuomenės narių suvokimas, kad teisingumas negali egzistuoti, jei nebus užtikrinami pagrindiniai, egzistenciniai visų asmenų poreikiai. Kad tai galima būtų pasiekti, asmenys turi veikti išvien ir padėti vieni kitiems. Ši pagalba, grįsta visuomenine sutartimi yra įgyvendinama per valstybę.

Kalbant apie socioekonominių teisių reikšmę negalima nepastebėti ir kritikos jų atžvilgiu. Šios teisės, siekdamos įgyvendinti socialinį teisingumą, tuo pačiu sukuria ir keletą problemų. Nuolat yra pabrėžiama, tam, kad visuomenėje vyrautų darna ir teisingumas, asmenys, siekdami įgyvendinti teises turi realizuoti ir jas sąlygojančias pareigas. Tačiau socioekonominės teisės, sukurdamos asmenims teises, pareigas perkelia visuomenei ir valstybei, bet nebe atskiriems individams, besinaudojantiems šiomis teisėmis. Tai sąlygoja kitą problemą- asmuo dėl šios priežasties tampa pasyviu politinių santykių dalyviu, nebesijaučia pilnaverčiu visuomenės nariu. Taigi yra pasiekiamas priešingas efektas, nei tikslas, sugrąžinti arba užkirsti kelią asmens atskirumui nuo visuomenės.⁵⁰ Nigel Ashford apskritai socioekonominių teisių nelaiko žmogaus teisėmis. Jo nuomone tai yra gerovės teisės. Jis remiasi tuo, kad šios teisės nėra visuotinės. Taip pat jos nėra absoliučios, kadangi skirtingose valstybėse egzistuoja skirtingos galimybės jas įgyvendinti. Trečiasis argumentas yra tai, kad jos nėra neatimamos. Kai kurie

⁴⁸ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.57.

⁴⁹ Ten pat, P.55.

⁵⁰ Ten pat, P.58.

asmenys tiesiog gali jų atsisakyti. Be to, jų įgyvendinimas priklauso nuo turimų išteklių⁵¹. Jo manymu socioekonominės teisės žemina prigimtines teises: žmogaus teisės yra moraliniai imperatyvai, kuriuos galima gerbti šiandien, o ne ekonominiai ir socialiniai siekimai, kurie gali būti patenkinti kada nors ateityje. Maža to, šios teisės reiškia išpuolį prieš laisvių teises. Kaip pavyzdį Nigel Ashford pateikia tokią situaciją, kad jei egzistuotų prasminga teisė į medicininę priežiūrą, medikai būtų įpareigoti ją užtikrinti nepaisant ligoninės personalo norų, o tai pažeistų jų laisvę. Dėl šių priešasčių gerovės reikalavimai, jo nuomone, nėra žmogaus teisės⁵². Žmogaus teisės reikia vertinti ir ypatingai saugoti. Jos neturi reikšti kiekvieno reikalavimo, noro ir troškimo. Be to, skatinant įgyvendinti žmogaus teises reikia atsižvelgti į kultūrų, istorijų ir sąlygų skirtumus⁵³.

Tačiau kalbant apie socioekonominės teises, negalima joms taikyti tų pačių reikalavimų kaip negatyviosioms, kadangi skiriasi jų pobūdis. Autorės nuomone, socioekonominės teisės yra gerovės teisės, kadangi jų visuotinis pripažinimas ir įgyvendinimas tapo pagrindu atsirasti gerovės valstybės idėjai. Bet tuo pačiu negalima manyti, kad vien negatyviosios teisės yra žmogaus teisės. Socioekonominės teisės susiformavo asmens teisėtų interesų pagrindu. Siekdamas juos užtikrinti, valstybės pripažino juridinį socioekonominių teisių pobūdį ir vadovaudamasi solidarumo principu įsipareigojo šias teises įgyvendinti. Kadangi socioekonominių teisių paskirtis yra užtikrinti socialinę gerovę, šių teisių įgyvendinimas priklauso nuo visuomenės socialinės ir ekonominės padėties. Keičiantis jai, gali tekti apriboti socioekonominės teises, kadangi valstybė gali tiesiog nebeišgalėti jas garantuoti. Taigi, socioekonominės teisės gali būti ribojamos ar net panaikintos, t.y. teisėtų lūkesčių principas jų atžvilgiu nėra absoliutus.⁵⁴ Socioekonominės teisės yra saugomos, bet tik atsižvelgiant į egzistuojančias sąlygas. Taigi, vien tai, kad šios teisės savo pobūdžiu skiriasi nuo negatyviųjų teisių, nepaneigia jų reikšmės ir būtinumo. Žinoma, svarbu, kad valstybė įsipareigoja asmeniui garantuoti teisę į gyvybę, bet ne mažiau svarbu yra ir užtikrinti jo socialinę gerovę. Jei asmens egzistenciniai poreikiai nebus patenkinti, nebus įmanoma kalbėti apie tinkamą pirma paminėtos teisės užtikrinimą.

Liberalios doktrinos atstovai teigia, kad socioekonominės teisės neigiamai veikia rinką ir pažeidžia liberalizmo paradigmą⁵⁵. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad šių teisių poveikis nėra toks žymus rinkai, kaip teigiama. Jų paskirtis yra užtikrinti esminius, egzistencinius asmenų

⁵¹ Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21. P.64.

⁵² Ten pat, P.65.

⁵³ Ten pat, P.66.

⁵⁴ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.108.

⁵⁵ Ten pat, P.58.

poreikius. Svarbu pažymėti, kad pastarieji dešimtmečiai lėmė tai, kad dominavusi liberali valstybė ėgavo naujų bruožų. Jos trūkumas buvo tas, kad ji, nors ir garantavo asmenims teises, bet neatsižvelgė į tai, ar jie sugebės jas įgyvendinti. Taigi, laiduojamos teisės buvo formalios. Liberalios doktrinos požiūriu skurdas buvo savaime suprantamas ir neišvengiamas dalykas ir šios problemos sprendimu turėtų pasirūpinti privačios iniciatyvos. Praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje teisinės valstybės idėja buvo papildyta socialinio valstybingumo idėja, kadangi valstybės suvokė, kad neužtenka vien įtvirtinti teisių, reikia padėti žmonėms jas įgyvendinti, reikia pasirūpinti jų gerove.

2.2. Gerovės valstybės samprata ir modeliai

Teisinės valstybės modelis išsiplėtojo į „visuotinės gerovės valstybės“⁵⁶. Vakarų literatūroje ši valstybė įvairiai vadinama: Italijoje- pagelbstinčia valstybe, Vokietijoje ir anglosaksų šalyse- visų gerovės, Prancūzijoje- valstybe globėja arba socialine valstybe ir kt.⁵⁷ Daugelyje Vakarų Europos valstybių, tokių kaip Vokietija, Ispanija, Prancūzija, Švedija, yra įtvirtintas socialinės valstybės principas⁵⁸. Kaip matome, lygiagrečiai vartojami terminai yra „socialinė valstybė“ ir „gerovės valstybė“. Tačiau kai kurie mokslininkai su tuo nesutinka. E. Kūris teigia, kad gerovės valstybės terminas atspindi ne tik socialinę valstybės orientaciją, bet ir faktinę ekonominę ir socialinę situaciją. Dėl šios priežasties šis terminas teisės moksle nevertotinas. Tačiau analizuojant socialinę valstybę negalima atsiriboti nuo faktinės jos padėties, egzistuojančių sąlygų. Kaip siūlo kiti mokslininkai, realizuotas socialinės valstybės principas gali būti analizuojamas teisės moksle kaip gerovės valstybės principas⁵⁹. Šiame darbe „gerovės valstybės“ ir „socialinės valstybės“ terminai bus traktuojami kaip lygiaverčiai, kadangi didžiausias dėmesys bus skiriamas socialiniam draudimui- socialinės apsaugos pagrindinei daliai. Be to, yra svarbu analizuoti ne tik teorines vykdomos socialinės politikos nuostatas, bet ir faktinę valstybės padėtį, nustatyti gerovės lygį, kurį pavyko užtikrinti valstybėje. Be to, kaip vėliau bus parodyta, socialinės valstybės ir gerovės valstybės savo esme beveik nesiskiria.

Socialinę teisinę valstybę organizuojančiais ir tvarkančiais principais laikomi piliečių laisvė, solidarumas ir subsidarumas, o pagrindinis jos metodas yra partnerystė⁶⁰.

Socialinė teisinė valstybė yra kokybiškai nauja demokratijos forma, kurios dėka atsiranda artimesnis ryšys tarp asmens ir valstybės. Tam, kad būtų sukurta socialinė valstybė, turi būti įgyvendintos dvi pagrindinės sąlygos⁶¹:

⁵⁶ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P.85.

⁵⁷ Ten pat, P.86.

⁵⁸ Ten pat, P.87.

⁵⁹ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.90.

⁶⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P.88.

1. atitinkamo ekonominio potencialo sukūrimas;
2. socialiniai įstatymai ir jų konsolidacija.

Taigi, siekiant nustatyti, kokį gerovės lygį gali užtikrinti valstybė, svarbu yra nustatyti kiek išteklių yra sukaupta ir kiek jų tam gali būti skiriama. Taip pat, turi būti tinkamas teisinis reglamentavimas, užtikrinantis optimalų išteklių paskirstymą.

Svarbu pažymėti, kad socialinio teisingumo principas nenurodo kokiu konkrečiu lygiu turi būti užtikrinama asmens gerovė. Konkrečius būdus, kaip šią pareigą įgyvendinti turi nustatyti valstybės valdžios institucijos⁶². Tokią situaciją lemia tai, kad socialinės valstybės principas negali paminti teisinės valstybės principo. Jie turi egzistuoti drauge. Jei valstybė turėtų pareigą užtikrinti konkretų asmenų gerovės lygį, ji, padėdama vieniems asmenims, pažeistų kitų asmenų teises. Tai jau būtų socialistinės ideologijos suformuotas, o ne teisinis socialinės valstybės principo suvokimas⁶³.

Tarptautiniu lygmeniu pripažinus socioekonominės teises ir valstybei pradėjus vykdyti aktyvią socialinę politiką siekiant užtikrinti, kad būtų patenkinti bent egzistenciniai asmenų poreikiai, galime kalbėti apie gerovės valstybės idėjos atsiradimą. Gerovės valstybės fenomeną analizuoja daug mokslininkų, tačiau konkrečiai apibrėžti šį fenomeną yra gana sudėtinga. Dar nėra priimta universalios jos sąvokos. Tačiau kalbant apie gerovės valstybės esmę, ji yra traktuojama gana panašiai. J. Veit-Vilsonas tvirtina, kad jos esmė yra valstybės sugebėjimas ginti žmogaus socialines teises ir mažinti skurdą ir atskirtį. Gerovės valstybės tyrinėtojas G. Esping-Andersen teigia, kad gerovės valstybė reiškia valstybės atsakomybę už tam tikrą minimalų gerovės suteikimą piliečiams⁶⁴.

Pagal sritis, kuriose dažniausiai teikiama valstybės parama R. Titmusas išskyrė tris gerovės kategorijas: socialinę, finansinę ir profesinę. Socialinės gerovės sričiai priklauso tokios sritys kaip švietimas, sveikatos apsauga, aprūpinimas pensijomis ir kt. Prie finansinės gerovės kūrimo prisideda mokesčių lengvatos, finansinis skatinimas. O profesinę gerovę padeda užtikrinti tinkamas darbo rinkos veikimas, įvairių išmokų ir socialinių paslaugų teikimas⁶⁵. Nors gerovės valstybės koncepcija neapsiriboja vien socialinės politikos klausimais, tačiau ji yra esminis gerovės valstybės kūrimo instrumentas, pasižymintis išskirtine savybe- sugebėjimu

⁶¹ Ten pat, P.97.

⁶² Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.93.

⁶³ Ten pat, P.91.

⁶⁴ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.15.

⁶⁵ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.40.

sustiprinti piliečių lojalumą savo nacionalinei valstybei⁶⁶. Didžiausias dėmesys tenka lėšų perskirstymo klausimams, o taip pat ir teikiamoms socialinėms paslaugoms. Gerovės valstybė prisiima atsakomybę siekiant užtikrinti savo piliečiams svarbiausias geroves⁶⁷.

Ch. F. Cacheris išskiria šiuos socialinio valstybingumo elementus⁶⁸:

1. žmogaus orumą užtikrinantis pragyvenimo minimumas.
2. socialinės lygybės buvimas.
3. socialinis aprūpinimas.
4. bendros gerovės augimas.

Panašiai yra apibūdinamas ir gerovės valstybės turinys. Jos pagrindai ir tikslai yra⁶⁹:

1. efektyvumo visuomenės ekonominiame gyvenime ir valstybės veikloje užtikrinimas.
2. skurdo mažinimas.
3. nelygybės mažinimas.
4. socialinės integracijos skatinimas
5. tinkamo administravimo vykdymas

Taigi, dar kartą galima įsitikinti, kad „socialinės valstybės“ ir „gerovės valstybės“ terminai pagrįstai vartojami kaip sinonimai.

Deja, tenka pripažinti, kad nors ir būna įgyvendintos sąlygos, reikalingos sukurti gerovės valstybę, deja neretai ji patiria ir krizių. Jos kyla dėl keleto priežasčių⁷⁰:

1. dėl pačios visuomenės tikslingų veiksmų. Valstybė asmenims padeda remdamasi subsidiarumo principu. Dabar vis dažniau visuomenė, jos dariniai veikia užtikrinant žmogaus gerovę, o tai riboja valstybės kišimąsi.
2. dėl visuomenės veiksmų, kuriais tikslingai nesiekama riboti gerovės valstybės galių:
 - a) XX a. pasireiškiantis socialistinių jėgų išsekimas.
 - b) Santykinis nacionalinės valstybės sunykimas.
 - c) Ekonomikos globalizacija:
 - i. Nacionalinių valstybių valdžioms darosi sunku kovoti su nedarbu, skatinti ekonomiką politinėmis priemonėmis.

⁶⁶ Dromantiėnė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.14.

⁶⁷ G Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990. P.19.

⁶⁸ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.88.

⁶⁹ Ten pat, P.89.

⁷⁰ Ten pat, P.95.

- ii. Didėja nelygybė atlyginimų ir darbo sąlygų prasme, nes globalizacija įtakoja darbo rinkos lankstumą.
- iii. Daro neigiamą įtaką socialinei apsaugai, nes valstybės priverstos mažinti mokesčius.
- iv. Silpnina socialinės apsaugos ideologiją, pamina nacionalinį solidarumą.
- v. Silpnina darbuotojų, darbdavių ir valstybės bendradarbiavimą, nes jėgos balansas krypsta kapitalo (darbdavių) pusės link.
- vi. Verčia nacionalinių valstybių valdžias keisti savo politiką, atsisakyti „kairiųjų“ ar net „centristinių“ pažiūrų.
- vii. Konfliktuoja su nacionalinės bendruomenės vertybėmis.

Tačiau negalima atsiriboti ir nenagrinėti socialinės arba gerovės valstybės sukuriamų neigiamų padarinių. Socialinės valstybės pagrindinis tikslas yra užtikrinti socialinį teisingumą. Valstybė, pasitelkdama socialinę politiką kuria visuomenės gerovę. Tačiau kiekvienoje valstybėje skiriasi tai, kiek valstybė pati dalyvauja įgyvendinant socialinę politiką, o kiek vietos skiriama privačioms iniciatyvoms. Kaip pastebi M. Walzer, kuo stipresnė gerovės valstybė ir kuo labiau išvystyta socialinės apsaugos sistema, tuo didesnius mokesčius tenka mokėti ir mažiau lėšų donorai gali skirti papildomai filantropinei veiklai. L. Salamon ir kiti socialinės politikos teoretikai tokią padėtį vadina „pertekline“, kadangi stipri valstybės pozicija ir užimama padėtis vykdant socialinę politiką užgožia kitų asmenų (fizinį asmenų, nevyriausybinių organizacijų) iniciatyvą ir jiems nesuteikiama pakankamai erdvės pasireikšti⁷¹. Visuomet yra pasiekiamas kritinis taškas, kuomet valstybės veiksmai pradeda stabdyti ekonomikos pažangą, nes privačiai iniciatyvai tenka vis mažiau erdvės. Tai turi neigiamos įtakos ir socialinio teisingumo įgyvendinimui, nes jis priklauso nuo ekonomikos pažangos. Tuomet į pirmą vietą yra iškeliamos gamybą skatinančios jėgos. Kuomet ekonomika vėl išibėgėja, valstybė vėl imasi aktyvesnės politikos, nes atsiranda didesnės galimybės užtikrinti socialinio teisingumo užtikrinimą aukštesniu lygiu. Ir toks ciklas kartojasi nuolat⁷². Vienas iš svarbiausių gerovės valstybės sąlygojamų neigiamų padarinių yra tas, kad ji neskatina kūrimo, tik vartojimą. Asmuo tampa kultūriškai pasyvus. Kadangi gerovės valstybė sąlygoja valstybės galių ir kompetencijos išsiplėtimą, tai gali peraugti ne tik į suintensyvėjusią visuomenės biurokratizaciją, bet ir į valstybės transformavimąsi į totalitarinę valstybę.⁷³ Pastaruoju metu neretai tenka išgirsti nuomonę, kad stipri socialinė apsauga trukdo vystyti konkurencingumą, kadangi pasireiškianti

⁷¹ Vaidelytė E. Socialinė politika ir filantropija Lietuvoje: teorinės interpretacijos ir empirinės išvalgos// Viešojo politika ir administravimas, 2007, Nr. 21. P. 96.

⁷² Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000. P.101.

⁷³ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002.P.94.

didelė valstybės įtaka varžo rinką. Tačiau negalima pamiršti, kad, nors Skandinavijos šalys yra stipriai socialiai orientuotos, bet jos taip pat sugeba greitai ir ekonomiškai vystytis. Ispanijai būdingas spartus ekonomikos augimas nors ten taip pat daug dėmesio skiriama valstybinės socialinės apsaugos priemonės. Galima būtų atrasti ir daugiau pavyzdžių, tarkime, Portugaliją ir Graikiją⁷⁴.

Kalbant apie ekonominę- socialinę valstybės raidą, reikia pažymėti, kad išskiriamos laisvosios rinkos ir socialinės rinkos ekonomika. Pirmosios atveju vyraujantis principas yra individualizmo. Tai reiškia, kad pats žmogus yra atsakingas už savo ir savo šeimos gerovę. Taip pat nemažą vaidmenį šiuo atveju vaidina privataus kaupimo fondai. Vadinasi, atsakomybė už asmenų gerovę yra perkeliama privačiai iniciatyvai. Tuo tarpu socialinės rinkos ekonomikoje akcentuojamas socialumo principas. Atsiranda bendruomenės atsakomybė. Socialumo principas įgyvendinamas dažniausiai per valstybinį socialinį draudimą ir socialinę paramą. Tačiau labiausiai tam pasitarnauja universalios socialinės išmokos, mokamos nepriklausomai nuo asmens dalyvavimo darbo rinkoje⁷⁵. Atsižvelgiant į tai, kam- laisvosios rinkos ar socialinės rinkos ekonomikai valstybėje tenka svarbesnis vaidmuo, buvo išskirti trys socialinės politikos⁷⁶ arba, kitaip, gerovės valstybių⁷⁷ modeliai. Tai pirmasis padarė Richardas Titmusas, o toliau plėtojos danų tyrinėtojas Gosta Esping-Andersen⁷⁸. R. Titmusas išskyrė *marginalinį* (liekamojo pobūdžio) modelį, kuriame didžiausia atsakomybė užtikrinant gerovę tenka rinkai ir šeimai, būdingą JAV, *pramonės laimėjimų* (Vokietija), kuriame atsižvelgiama į pasiektus darbo rezultatus, ir *institucinį-perskirstomąjį*, kuriame socialinės paslaugos teikiamos atsižvelgiant į jų poreikį (Skandinavija).

G. Esping-Andersen minėtus gerovės modelius pavadino atitinkamai *liberaliuoju* (vyrauja rinka ir individualistinė ideologija), *konservatyviuoju korporatyviniu* (remiasi samdomųjų dirbančiųjų socialiniu draudimu) ir *socialdemokratinium* (pirmenybė valstybei, prisiimančiai didžiausią atsakomybę teikiant paramą visiems piliečiams). Pažymėtina, kad socialinės lygybės siekimo galimybės skiriasi visuose trijuose modeliuose dėl skirtingos valstybės strategijos pašalinti skurdą⁷⁹. Nors šie modeliai grynu savo pavidalu neegzistuoja, bet

⁷⁴ Guogis A. Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai// Viešoji politika ir administravimas, 2006, Nr. 18. P. 74.

⁷⁵ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.31.

⁷⁶ Ten pat, P.10.

⁷⁷ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.15.

⁷⁸ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.28.

⁷⁹ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.15.

pagal tam tikrus požymius valstybes galima suskirstyti į grupes. Esping-Andersen suklasifikavo gerovės valstybes remdamasis tokiais kriterijais kaip ryšiai tarp valstybės, rinkos ir šeimos⁸⁰.

Liberaliojo modelio ypatybė yra ta, kad didžiausias dėmesys koncentruojamas į rinkos galias. Valstybei tenka gana mažas vaidmuo, apsiribojantis nedidelių išmokų skyrimu. Vadinas, atsakomybę už savo ir savo šeimos gerovę tokio tipo valstybėse prisiima pats asmuo. Pvz. JAV socialiai remiami yra tik „nusipelnę vargšai“, tokie kaip senyvo amžiaus žmonės, fiziškai ar psichiškai neįgalūs, kurie yra atskiriami nuo „nususipelnusių vargšų“ kategorijos. JAV yra tipiška marginaliojo tipo valstybė, kurioje įsitvirtinęs klasikinis liberalizmas. Šis modelis būdingas taip pat Kanadai, Japonijai ir kt.⁸¹. Tokio tipo didžiausias plusas yra tai, kad asmenys taip yra skatinami taupyti ir aktyviai dalyvauti rinkoje.

Kitas išskiriamas tipas yra socialdemokratinis arba institucinis- perskirstomasis. Būtent šis modelis mokslininkų yra laikomas vertingiausiu siekiant išspręsti skurdo, nedarbo ir kitas problemas. Didžiausias rūpestis ir atsakomybė už žmonių gerovę šiuo atveju atitenka valstybei. Tokio tipo valstybėje kiekvienas pilietis turi teisę gauti valstybės skiriamas išmokas. Todėl tokia gerovės valstybės yra vadinama universalia. Būtent tokiomis priemonėmis yra skatinama lygybė. Bene ryškiausias pavyzdys yra Skandinavijos šalys. Priešingai nei JAV, šiose valstybėse nėra asmenų, kurie nebūtų susiję su socialinėmis programomis.

Institucinio- perskirstomojo modelio ištakos glūdi Švedijoje. Šios politikos pradininkais yra Peras Albinas Hanssonas ir Gustavas Milleris. Bene žymiausias atstovas yra anglų mokslininkas Beveridžas. Pažymėtina, kad didžiausią dėmesį telkiant į socialinio draudimo sistemas yra išskiriami du pagrindiniai modeliai- vienas iš jų suformuluotas Beveridžo ir pavadintas jo vardu, o kitas- remiasi Vokietijos kanclerio Bismarko XIX a. pab. suformuota socialinės apsaugos teorija. Vadovaujantis Beveridžo teorija, socialinio draudimo sistema turi apimti visus gyventojus. Išmokos būna nustatytos tam tikro dydžio ir yra finansuojamos per mokesčių sistemą. Dėl Beveridžo teorijos įtakos Jungtinės Karalystės, o taip pat Australijos ir Naujosios Zelandijos negalima priskirti nei prie vieno modelio⁸².

Bismarko socialinės apsaugos teorijoje dominuojantis socialinis draudimas yra skiriamas tik samdomiems darbuotojams. Socialinio draudimo sistema yra finansuojama iš darbuotojų ir darbdavių įmokų. Pagal šį modelį, išmokų dydis yra siejamas su darbo rezultatais, t.y. priklauso nuo darbo stažo ir gautų pajamų dydžio. Atsižvelgiant į tai, vokiškais socialinės

⁸⁰ Vaidelytė E. Socialinė politika ir filantropija Lietuvoje: teorinės interpretacijos ir empirinės išvalgos// Viešojo politika ir administravimas, 2007, Nr. 21. P. 97.

⁸¹ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.10.

⁸² Ten pat, P.12.

politikos modelis vadinamas pramonės laimėjimu⁸³. Šis, trečiasis, konservatyvusis-korporatyvusis arba pramonės pasiekimų tipas pasitelkia priemones, siekiant apsaugoti šeimas, kuomet jos pačios nebesugeba susidoroti su iškilusiais sunkumais. Šiam tipui būdinga tai, kad skiriamos socialinės paslaugos ir išmokos varijuoja atsižvelgiant į šeimos padėtį visuomenėje⁸⁴. Paminėtina, kad Centrinė, Vakarų ir Šiaurės Europa korporatyviu ir instituciniu gerovės modeliu remiasi labiau negu Pietų Europa. Ten, kur katalikų bažnyčia didesnę įtaką, valstybės vaidmuo apribotas ir vyrauja stipri marginalinė politika⁸⁵.

Instituciniame- perskirstomajame modelyje lygybė išreiškiama pakeičiant pajamų paskirstymą, o ne jį išlaikant. Kadangi asmenų gyvenimo sąlygas vadovaujantis šiuo modeliu daugiausia lemia valstybė, o nebe rinka, atsiranda daugiau galimybių apriboti dirbančiųjų išnaudojimą. Dėl šios priežasties mažėja priklausomybė nuo rinkos. Šis mechanizmas G. Esping-Anderseno buvo pavadintas dekomodifikacija. Jei socialiniame draudime veiktų vien privačios struktūros, atsirastų nemaža tikimybė, kad žmogus taptų nebe santykių subjektu, o objektu-preke. Tai žinoma labai paveiktų dekomodifikacijos lygį. Apie dekomodifikaciją galime šnekėti ne vien socialinės apsaugos kontekste, bet ir tose srityse, kuriose jaučiama valstybės įtaka, pvz. švietimo⁸⁶. Mokslininkų ir valstybės politikų šiandienos siekiu tapo užtikrinti kuo didesnę dekomodifikacijos lygį. Aukštas dekomodifikacijos laipsnis suteikia galimybę asmenims pasitraukti iš darbo rinkos, bet vis tiek sugebėti pragyventi. Labai dideliu dekomodifikacijos lygiu pasižymi skandinaviškoji socialinės apsaugos sistema, kadangi ten, kur valstybei tenka didesnis vaidmuo nei rinkai pasirūpinant žmonių perbūviu dekomodifikacijos laipsnis yra didesnis. Reikia pažymėti, kad gerovės valstybės struktūra ir dekomodifikacijos lygis daro įtaką stratifikacijai⁸⁷.

Iki Antrojo pasaulinio karo Vakarų Europoje dominavo liberalusis ir konservatyvusis modeliai, pradėję formotis dar XIX a. Anglijoje, kurie numatė, jog asmens socialinė gerovė priklauso nuo jo paties. Socialdemokratinis modelis taip pat pradėjo vystytis XIX a. Anglijoje. Anglijoje susiformavusi vargšų savitarpio pagalba Skandinavijoje išsivystė į socialinį draudimą. Po Antrojo pasaulinio karo jis tapo universalizmu ir egalitarizmu paremtomis programomis⁸⁸. Galima pažymėti, kad korporatyvio ir institucinio-universaliojo modelių valstybės ilgą pokarinį laikotarpį teoriškai ir praktiškai kūrė “socialinės rinkos ekonomikas”, kurių esminis

⁸³ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.13.

⁸⁴ Ten pat, P.10.

⁸⁵ Ten pat, P.15.

⁸⁶ Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4. P.41.

⁸⁷ Jürgens O. Social security and social justice // http://epunet.essex.ac.uk/papers/Juergens_pap.pdf; prisijungimo laikas: 2008-08-03. P.5.

⁸⁸ Vaidelytė E. Socialinė politika ir filantropija Lietuvoje: teorinės interpretacijos ir empirinės išvalgos// Viešojo politika ir administravimas, 2007, Nr. 21. P. 97.

bruožas yra aukštesnis negu liberalaus marginalinio modelio socialinės apsaugos ir kitų struktūrų “išprekinimo” lygis, t.y. santykinis nepriklausymas nuo rinkos jėgų poveikio⁸⁹.

Kai kurie mokslininkai išskiria ir ketvirtąjį- *Pietų Europos* modelį. Pietų Europos modelis turi daug sąsajų su Lotynų Amerikos ir kitų besivystančių šalių praktika. Tai tas pats bismarkinis – korporatyvinis modelis, tačiau labai fragmentuotas, išskaidytas. Pavyzdžiui, Graikijoje neseniai egzistavo 350 socialinio draudimo schemų, dabar jų sumažinta iki 170-ies. Pietų Europos modeliui dar yra būdinga tai, kad jis pasižymi klientelizmu. Tai yra socialinių mainų įvairiomis paslaugomis forma biurokratinių ar politinių valdžios institucijų viduje, kuomet stipresnieji rūpinasi silpnesniaisiais, o pastarieji už tą globą atsilygina⁹⁰.

Svarbu pažymėti, kad ir kiti mokslininkai toliau plėtojo gerovės valstybių koncepciją ir taip pat bandė išskirti jų modelius. Pavyzdžiui, J. Palme‘as išskyrė keturis: bazinės apsaugos, pajamų apsaugos, likutinį ir institucinį. Visgi šie modeliai turi panašumų su anksčiau minėtais trimis modeliais⁹¹.

2.3. Europos socialinis modelis

Gerovės valstybė gali išaugti valstybės ribas, to pavyzdys- besivienijanti Europa⁹². Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, svarbu nustatyti, ar egzistuoja atskiras Europos socialinis modelis, į kurį ji galėtų orientuotis.

Dauguma ekspertų teigia, kad Europos socialinis modelis neegzistuoja, kadangi kiekviena valstybė vykdo savitą socialinę politiką. Taigi, kaip teigia A. de Swaan, gerovės valstybės yra nacionalinės valstybės⁹³. Suomų mokslininkas J. Pakaslahti išskiria keturis socialinės politikos modelius, egzistuojančius ES šalyse: Šiaurės šalių (universalusis), angliškasis-amerikietiškausias (liberalusis/likutinis), Vidurio Europos (Bismarko) ir Pietų Europos⁹⁴. Tačiau negalima nuneigti valstybių narių autonominės kompetencijos poveikio ES socialinei politikai ir integracijai⁹⁵.

⁸⁹ Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4. P.2.

⁹⁰ A. Guogis „Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis“ http://www.lsd.lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc P.1 negalima naudoti, neoficialus P.1.

⁹¹ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.41.

⁹² Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.97.

⁹³ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.15.

⁹⁴ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.41.

⁹⁵ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.15.

ES socialinės politikos ypatumas yra tas, kad ji yra nukreipta reguliuoti sritis, susijusias su bendros rinkos veikimu, t.y. darbo teisė, darbo saugos reikalavimai, socialinės darbuotojų migrantų teisės, lyčių lygiateisiškumas. ES nėra būdinga viena iš daugumos Vakarų Europos valstybių funkcijų- lėšų perskirstymas, kuris dažniausiai būna pateisinamas socialiniu teisingumu ir solidarumu. Tačiau ES aktyviai ištraukia į perskirstymo politiką per bendrąją žemės ūkio politiką ir regionų politiką struktūrinių fondų forma⁹⁶. Taigi, ES socialinė politika yra susijusi su socialiniu reguliavimu. Kaip pavyzdį galima paminėti tai, kad darbuotojams ir verslininkams, judantiems tarp ES šalių yra taikomas reglamentas 1408/71. pažymėtina, kad šiame reglamente yra numatytas tik įstatymais pagrįstas socialinis draudimas (ligos ir motinystės, senatvės, neįgalumo, nelaimingų atsitikimų darbe ir kt.). Dėl šių priežasčių apie Europos socialinį modelį galima kalbėti tame kontekste, kiek tai yra susiję su socialiniu reguliavimu. Europos socialinį modelį galima apibrėžti kaip EB/ES ir valstybių narių teisinių aktų rinkinį ir kaip priemones, įgyvendintas skatinant nuoseklią ir visapusišką socialinę politiką Europos Sąjungoje. Šis modelis svarbus tuo, kad išreiškia bendruosius principus ir vertybes skirtingais socialiniais klausimais⁹⁷.

Europos socialinio modelio pagrindinės *vertybės* yra išskiriamos tokios, kaip demokratija, individualios teisės, laisvos kolektyvinės derybos, lygios galimybės visiems, socialinė gerovė ir solidarumas. Ž. Deloro nuomone, Europos socialinis modelis grindžiamas trimis pagrindinėmis vertybėmis: 1. ekonominiu lenktyniavimu (konkurencingumu) pripažįstant laisvąją rinką; 2. socialine sanglauda ir solidarumu siekiant mažinti nelygybę; 3. socialiniu dialogu ir subsidiarumo principo taikymu⁹⁸. Žinoma, tai nėra galutinis ir nekeičiamas sąrašas. ES lygiu oficialiai yra pripažįstamos tokios vertybės, būdingos Europos socialiniam modeliui: lygybė, solidarumas, asmens teisės ir atsakomybė, nediskriminavimas, dalijimaisi gerove ir galimybė visiems piliečiams naudotis aukštos kokybės viešosiomis paslaugomis⁹⁹. Kaip galime pastebėti, šios vertybės yra būdingos ne tik Europos Sąjungos vykdomai socialinei politikai, bet ir atskiroms nacionalinėms gerovės valstybėms.

Pagrindiniai Europos socialinio modelio *elementai* yra šie: darbininkų darbo teisė, užimtumas; lygios galimybės; nediskriminavimo politika, darbuotojų dalyvavimas, informavimams ir konsultavimas, socialinių partnerių pripažinimas ir įtraukimas į sprendimų priėmimo procesą, socialinis dialogas ir kolektyvinės derybos, pilietinės visuomenės dalyvavimas, viešosios ir bendrosios paslaugos, teisingas uždarbis, socialinė apsauga, socialinė

⁹⁶ Dromantiėnė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.14.

⁹⁷ Ten pat, P.18.

⁹⁸ Ten pat, P.19.

⁹⁹ Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos ateities socialinio modelio// <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0340+0+DOC+XML+V0//LT>; prisijungimo laikas 2008-11-13.

integracija, pagrindinis darbas ir socialinės teisės (darbuotojų ir apskritai piliečių), regioninė sanglauda, tarptautinės socialinės politikos ir instrumentai¹⁰⁰.

Europos socialiniam modeliui yra būdinga solidarumo principu besiremianti socialinės apsaugos sistema, paremta pilietinės visuomenės dalyvavimu. Visuomenėje neturi egzistuoti socialinė atskirtis, kiekvienas individas turi teisę būti visuomenės dalimi ir negali likti už jos ribų, vien dėl to, kad dėl tam tikrų priežasčių negali pasirūpinti savo gerove, taigi svarbu, kad visuomenė būtų integruota. Kovoiant su diskriminacija siekiama įtvirtinti lygias galimybes. Šiame modelyje pirmenybė yra teikiama užimtumo politikai. Tokie principai kaip teisingas uždarbis yra nagrinėjami ne tik valstybių narių, bet ir ES lygiu. Tam, kad būtų užtikrintas demokratiškumas ir aktyvus dalyvavimas darbe, darbuotojus turi tenkinti darbo sąlygos. Taigi dar vienas būdingas šiam modeliui bruožas yra praplėtimas minimalių teisių atsižvelgiant į darbo sąlygas. Taip pat turi būti užtikrintas tvirtas ir gerai funkcionuojantis socialinis dialogas. Pažymėtina, kad vykdant ES socialinę politiką, būdingas visapusiškas požiūris į socialinius klausimus¹⁰¹.

Joao Sergio Ribeiro pažymi, kad, nors formulė, sąvoka „socialinis teisingumas“ atsirado kartu su gerovės valstybe, bet ją sudarantys elementai susiformavo žymiai anksčiau¹⁰².

Jis nagrinėja klausimą, ar galima kalbėti apie socialinį teisingumą mokesčių sistemoje Europos lygmeniu. Jo nuomone, turi būti sudarytos tokios sąlygos, kad būtų pasiektas socialinio teisingumo principas mokesčių sistemoje¹⁰³:

- Turi būti fiskalinis suverenitetas (nustatyti, panaikinti mokesčius, keisti jų dydžius nustatytus ir kt.). Kol kas tokia teise disponuoja tik valstybė.
- Turi būti pilietinė visuomenė. Jei jos nebus, trūks solidarumo, kurio reikia, kad suponuoją asmens valią mokėti mokesčius visuomenės labui.
- Visuomenėje turi egzistuoti socialinės gerovės modelis.
- Mokesčiai turi būti individualūs, nustatomi atsižvelgiant į realią mokesčio mokėtojo padėtį, aplinkybes.

Visiško fiskalinio suvereniteto Europos lygiu nėra, nes ji nedisponuoja teise nustatyti mokesčius ab initio¹⁰⁴. Esminė ypatybė šioje srityje yra ta, kad buvo siekiama maksimaliai harmonizuoti mokesčius, bet ir šiuo atveju buvo apsiribota netiesioginiais mokesčiais.

Kai kurių mokslininkų nuomone ES jau yra pilietinė visuomenė. ES transformuojasi į apibrėžtą teritoriją su savo piliečiais, kuriems suteikiamos fundamentinės teisės. Kiti

¹⁰⁰ Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1). P.14.

¹⁰¹ Ten pat, P.14.

¹⁰² Ribeiro J. S. Distributive justice through taxation: European perspective// Jurisprudencija, 2006, Nr. 2 (80). P.80.

¹⁰³ Ten pat, P.82.

¹⁰⁴ Ten pat, P.83.

mokslininkai tai neigia. Ši nuomonė remiasi Vokietijos Konstitucinio teismo požiūriu. Jų požiūriu pilietinė visuomenė egzistuos tuomet, kai bus subjektyvūs (socialinė sanglauda, bendra atsakomybė, asmens savęs identifikavimas per bendruomenę, kuris galiausia transformuojasi į ištikimybę) ir objektyvūs elementai (pvz. agrikultūrinių kriterijų homogeniškumas- bendra kalba, bendra istorija, bendri kultūriniai įpročiai ir kt.) įgyvendinti¹⁰⁵.

Faktas, kad Europos lygiu nėra visiško fiskalinio suvereniteto regis suponuoja išvadą, kad taip pat nėra ir individualių mokesčių (personal). Tačiau tai nėra visiška tiesa- ES nustato individualius mokesčius savo personalui¹⁰⁶.

Paskutinis reikalavimas- kad politinė visuomenė vadovautųsi gerovės valstybės taisyklėmis. Nors visos VN yra įtvirtinusios „socialinius“ modelius ir ES sutartis taip pat tai remia, bet kol kas žingsniai, kuriais siekiama įtvirtinti socialinę Europą yra silpni¹⁰⁷. Nemažai nuveikta įsidarbinimo ir įsikūrimo teisės srityje. Komisijos ir Europos Parlamento pastangomis prasidėjo socialinės politikos koordinavimo procesas¹⁰⁸.

Tam, kad pasiektume skirstomąjį teisingumą per mokesčius Europos lygiu, vienintelis trūkstamas elementas yra politinė valia suteikti ES fiskalinį suverenitetą¹⁰⁹.

Vadovaujantis anksčiau paminėtais argumentais, autorės nuomone, dar yra pernelyg anksti kalbėti apie atskirą Europos socialinį modelį. Kol kas nacionalinės valstybės yra traktuojamos kaip atskiros gerovės valstybės, jos yra įtvirtinusios skirtingus socialinius modelius.

¹⁰⁵ Ribeiro J. S. Distributive justice through taxation: European perspective// Jurisprudencija, 2006, Nr. 2 (80). P.83.

¹⁰⁶ Ten pat, 84.

¹⁰⁷ Ten pat, P.84.

¹⁰⁸ Ten pat, P.85.

¹⁰⁹ Ten pat, P.85.

3. LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO SISTEMA

3.1. Lietuvos socialinės politikos modelis

Lietuvos Konstitucijoje nėra tiesiogiai nustatytas nei socialinės orientacijos, nei socialinės valstybės principas. Tačiau yra įtvirtinta nemažai socioekonominių teisių ir su jomis susijusių principų. 52 str. pasakyta, kad „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais.“ 48 str. nustato, kad „Kiekvienas žmogus turi teisę gauti ... socialinę apsaugą nedarbo atveju.“ 39 str. apibrėžia socialinę paramą dirbančioms motinoms ir kt. Šios nuostatos neįpareigoja valstybės atlikti konkrečių veiksmų, bet suteikia valdžios institucijoms diskrecijos teisę veikti. Tai ir yra socialinės orientacijos pobūdis¹¹⁰.

Konstitucinis Teismas 1997 m. kovo 12 d. nutarime pažymėjo, kad „abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti; todėl valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą“¹¹¹.

K. Lapinskas pažymi, kad Konstitucijos nuostatos, laiduojančios teisę į socialinį aprūpinimą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Taigi, vadovaujantis šiuo požiūriu galima teigti, kad, pagal Konstituciją, Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota. Platus socialinių teisių spektras, socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją; jos sudaro asmeniui teisinę prielaidas apsaugoti jį nuo galimos socialinės rizikos. Kita vertus, pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos kiekvienam visuomenės nariui pirmiausia pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne vien pasikliauti valstybės užtikrinama socialine parama¹¹².

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos socialinės apsaugos sistema buvo pradėta formuoti iš dviejų pagrindinių dalių- socialinio draudimo ir socialinės paramos. Bendriausia prasme Lietuvoje įgyvendinamas socialinės politikos modelis atitinka Rytų Europos modelį (t.y. modelis, turintis pokomunistinio konservatyvaus- korporatyvinio ir liberalaus modelių bruožų).

¹¹⁰ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002. P.103.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 "Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 "Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo" dalinio pakeitimo" 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 1997, Nr. 23-546.

¹¹² Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje// <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-10-12.

Lietuvos socialinės apsaugos modeliui yra būdinga tai, kad yra suformuoti nepriklausomi nuo valstybės biudžeto privalomieji socialinio draudimo fondai, pagrįsti einamųjų išmokų schemom. Tačiau šių išmokų nepakanka patenkinti asmenų egzistenciniam poreikiui. Parama yra skiriama priklausomai nuo to ar priklauso asmuo „nusipelnusių vargšų“ grupei ar ne. Taip pat po truputį yra didinama privati ir bažnytinė labdara, lėtai, bet stiprėja, nevyriausybinės organizacijos. Dar vienas būdingas bruožas- hierarchiškai veikiančios korporatyviosios gerovės institucijos¹¹³.

Klientelizmas, būdingas taip pat ir Lietuvai, yra įsitvirtinęs Pietų Europoje, Lotynų Amerikoje ir kai kuriose Azijos šalyse. Tai reiškia, jog labai svarbus vaidmuo visuomenėje tenka šeimai ir asmeniniams ryšiams. Čia didelę įtaką turi grupiniai ar klasiniai interesai. Deja, tokia padėtis pažeidžia socialinio teisingumo principą. Kaip klientelizmo pavyzdį, pateikiama mokslinėje literatūroje, galima pateikti tokią situaciją, kad galimybę gauti valstybines pensijas turi tik kai kurie „nusipelnę“ asmenys. Pažymėtina, jog pastaruoju metu Pietų Europos valstybės tampa vis labiau socialiai angažuotomis. Tokią praktiką turėtų perimti ir Lietuva¹¹⁴.

Nustatant kuriam socialinės gerovės modeliui priklauso Lietuva ypač didelės reikšmės turi dekomodifikacijos lygis. Jis priklauso nuo išlaidų socialinei apsaugai ir nuo įstatymų pobūdžio. Nustatant lygį yra atsižvelgiama į kelis aspektus. Visų pirma- į galimybę gauti išmokas. Didesnė dekomodifikacija egzistuoja tuomet, kai išmokos nepriklauso nuo darbo stažo ar gautų pajamų dydžio. Taip pat yra svarbi galimybė išeiti iš sistemos. Dar vienas svarbus aspektas yra tai ar gaunamos išmokos labai skiriasi nuo vidutinio atlyginimo ar pragyvenimo minimumo. Taip pat labai svarbu nustatant dekomodifikacijos lygį yra socialinių teisių apimtis. Didžiausią lygį valstybė gali pasiekti tuomet, kai socialinės išmokos bus mokamos ne tik nustatytais socialinių rizikų atvejais, bet ir tuomet, kai asmenys neturės pragyvenimui lėšų¹¹⁵.

Į komodifikaciją (ar dekomodifikaciją) galima žiūrėti keliais aspektais - filosofiniu, ekonominiu ar politologiniu. Bet pagal visus juos socialinėje politikoje dekomodifikacija yra žmogaus išsivadavimas iš rinkos priklausomybės¹¹⁶.

Labai dideliu dekomodifikacijos laipsniu pasižymi vadinamoji daniška (skandinaviška) socialinės apsaugos sistema, kai piniginės išmokos - pensijos ir pašalpos - socialinės rizikos atveju yra išmokamos ne iš atskiro socialinio draudimo biudžeto, į kurį dirbantieji moka specialias tik tam skirtas išmokas, o iš bendrųjų mokesčių būdu suformuoto nacionalinio biudžeto. Dekomodifikacija filosofiniu aspektu yra toks reiškinys, kai visa visuomenė prisiima atsakomybę už kiekvieną visuomenės narį, ir nebūtinai tik jo ekonominės nesėkmės atveju.

¹¹³ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.16.

¹¹⁴ Ten pat, P.15.

¹¹⁵ Ten pat, P.34.

¹¹⁶ Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4.P.6.

Dekomodifikacija liečia valstybinio įsikišimo sritis, tokias kaip mokslas, kultūra, švietimas, sveikatos ir socialinė apsauga. Ji tampa ypač reikšminga socialinėje apsaugoje. Politologiniu aspektu dekomodifikacijos laipsnis šalyje parodo, kokia - liberali, konservatyvi ar socialdemokratinė nuostata vyrauja visuomenėje.¹¹⁷

Bendras Lietuvos dekomodifikacijos laipsnio rodiklis 1997 m. buvo 23,8. 2000 m. šis rodiklis nukrito iki 22,2. Pagal dekomodifikacijos rodiklį, Lietuva atsiduria marginalijų valstybių tarpe¹¹⁸. Pasak A.Guogio šis laipsnis galėtų būti padidintas įgyvendinant ne privalomąjį ar savanoriškąjį privatų pensijų draudimą, o valstybinį kaupiamąjį draudimą, progresinių mokesčių sistemą, platesnę socialinę paramą ir universalias socialinės apsaugos priemones¹¹⁹.

Apibendrinus galima pasakyti, kad Lietuvoje buvo pasirinktas korporatyvūs-klientelistinis modelis, kuriam yra būdinga ribota socialinė parama ir specialios papildomos valstybės išmokos¹²⁰. Šis modelis gerai veikia tada, kada yra gera šalies ūkio padėtis, kai plečiasi darbo rinka, kai auga ekonomika¹²¹. Taip pat Lietuvos socialinės apsaugos modelis vis daugiau įgauna ir liberaliojo modelio bruožų. Kaip vienas neigiamų bruožų, būdingų ir Lietuvoje įtvirtintam modeliui, yra klientelizmas.

Tačiau, vertinti liberalųjį marginalinį modelį kaip socialine prasme neigiamą modelį, nevertėtų dėl kai kurių teigiamų jo momentų. Galima pastebėti, kad liberalus marginalinis modelis anglosaksiškose šalyse generavo naująją viešąją vadybą, kurioje taikomi privataus verslo metodai be galimybės darbdaviui pasisavinti organizacijos lėšas, bet panaudoti jas tik organizacijos tikslams. Naujoji viešoji socialinio administravimo vadyba mažina administracinės teisės reikšmę, suteikia vadybininkui žymiai didesnę laisvę, žymiai daugiau įgaliojimų bei galimybių veikti. Naujoji viešoji vadyba daug metodų yra perėmusi iš privataus verslo. Tarp jų, pavyzdžiui, prioritetinio planavimo, sugretinimo, geriausios praktikos perėmimo, globalaus biudžetavimo metodai. Globalus biudžetavimas yra tada, kai įstaiga suteiktą biudžetą tvarko savo nuožiūra. Konkrečių metodų yra labai daug. Jų esmė ta, kad privataus verslo metodai taikomi administruojant viešąjį sektorių. Jie ne naikina šį sektorių, bet priverčia jį funkcionuoti veiksmingiau. Įvairūs efektyvinimo metodai taikomi netgi tokioje institucinio – socialdemokratinio modelio šalyje kaip Norvegija.¹²². Taigi, liberalus marginalinis modelis generuoja ne tik mažas socialines išmokas, bet ir naująją viešąją vadybą, kurią būtina pritaikyti ir Lietuvoje.

¹¹⁷ Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4. P.7.

¹¹⁸ Ten pat, P.12.

¹¹⁹ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003. P.38.

¹²⁰ Ten pat, P.6.

¹²¹ A. Guogis „Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis“

http://www.lsd.lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc P.1

¹²² Ten pat. P.3.

Iki šiol dar nėra vienareikšmiškai nustatyta, koks pajamų diferenciacijos lygis maksimalizuoja socialinę gerovę, bet viena išvada yra aiški- socialinė gerovė priklauso ne vien nuo turimų išteklių, bet ir nuo jų paskirstymo. Lietuvoje susiduriama su tokia problema, kad ilgą laiką buvo ignoruojama gyventojų pajamų nelygybė. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad buvo vadovaujamasi XIX a. I p. J. Benthamo suformuluotu teiginiu, kad visuomeninę naudą sudaro individų naudų suma. Dėl šios priežasties visas dėmesys yra koncentruojamas į BVP augimą, bet ne į jo paskirstymą. Šių laikų gerovės valstybės taiko du metodus pajamų nelygybei mažinti- t.y. socialines išmokas ir mokesčius¹²³. Toliau bus nagrinėjama, ar esamas pajamų diferenciacijos lygis užtikrina asmenims pagrindinius poreikius.

3.2 Einamojo finansavimo sistema

T. Birmontienė pastebi, kad buvusi Europos žmogaus teisių komisija yra išskyrusi dvi pagrindines socialinės apsaugos sistemas: pagal pirmąją sistemą asmuo, mokantis įmokas į atitinkamą fondą, įgyja teisę į tam tikrą fondo dalį, kuri gali būti nustatoma kiekvienu konkrečiu atveju; pagal antrąją sistemą nėra įmokų dydžio ir gaunamų išmokų santykio tiesioginės priklausomybės. Taikant pirmąją sistemą įmokos mokėjimas suteikia nuosavybės teisę į atitinkamą fondo dalį. Taikant antrąją sistemą, grindžiamą socialinio solidarumo principu, kuris atspindi visos visuomenės atsakomybę, jos dalyviui atsiranda reikalavimo teisė ne į apibrėžtą turto dalį, o tik į lūkestį, galimybės kuri įgyvendinti priklauso nuo pensijos mokėjimo metu valstybėje esančių sąlygų. Europos žmogaus teisių komisija yra pažymėjusi, kad asmenys, mokantys įmokas į socialinio draudimo fondus, neįgyja teisių į įmokas atitinkančių dydžių pensijas, nes Europos žmogaus teisių konvencija negarantuoja teisės į tam tikro dydžio pensiją (vienas iš tokio sprendimo argumentų tas, kad socialinės apsaugos sistemos veikimas negali būti tapatinamas su privačios draudimo kompanijos valdymu). Tačiau Europos žmogaus teisių komisija šioje byloje pažymėjo, kad tam tikrais atvejais, kai dėl išmokų svyravimo pensijos dydis sumažėja, tai gali būti traktuojama kaip Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimas¹²⁴.

Mokslininkai teigiamai vertina einamojo finansavimo sistemą visų pirma dėl jos paprastumo- surinktos socialinio draudimo lėšos iš karto paskirstomos išmokas gaunantiems asmenims. Tokia sistema laiduoja minimalią riziką, kad lėšos, jų dalis gali būti prarastos. Taip nutiktų nebent piktnaudžiavimo atveju. Be to, šios sistemos administravimo išlaidos yra

¹²³ Lazutka R. Gyventojų pajamų nelygybė// Filosofija, Sociologija, 2003, Nr.2. P.28.

¹²⁴ Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje// <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/09.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

mažesnės nei pensijų fondų valdymo sąnaudos. Augant ekonomikai ši sistema užtikrina stabilų išmokų augimą. Dar vienas svarbu yra tai, kad ji skatina kartų solidarumą¹²⁵.

Tačiau negalima pamiršti ir to, kad dabartinė socialinio draudimo sistema patiria sunkumų, visų pirma sąlygojamų to, kad visuomenė sensta, daug asmenų emigruoja ir tai mažina santykį tarp asmenų mokančių įmokas ir gaunančių išmokas. Tuo pačiu tai kelia sunkumų Sodros biudžetui.

Kiekviena valstybė kuria savitą socialinės apsaugos sistemą. Jos paskirtis yra apsaugoti žmones socialinės rizikos atvejais. Ši sistema yra kuriama žmonių tarpusavio solidarumo pagrindu. Kartų solidarumas vaidina ypač didelį vaidmenį socialinio draudimo pensijų sistemoje¹²⁶.

Socialinio draudimo Lietuvoje pradžia galima laikyti 1926 m. kovo 23 d., kuomet prezidentas A. Stulginskis paskelbė Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą. Tuomet draudimas garantavo nemokamą gydymą ir tokias pašalpas, kaip ligos, laidojimo, motinystės ir žindymo. Pažymėtina, kad tarpukario metu socialinis draudimas Lietuvoje apėmė nedidelę gyventojų dalį, kadangi tuo metu du trečdaliai gyventojų buvo žemdirbiai, kurie draudžiami nebuvo¹²⁷. Pagrindinės socialinės apsaugos kryptys- socialinis draudimas ir socialinė parama- pradėjo formuotis, 1990 m. spalio 23 d. priėmus Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų įstatymą¹²⁸. 1990 m. kovo 15 d. prie Darbo ir socialinio aprūpinimo ministerijos buvo įsteigta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba, kurios paskirtis buvo vykdyti socialinio draudimo funkcijas. Kuriant socialinio draudimo sistemą buvo siekiama pereiti nuo valstybės teikiamo „aprūpinimo“ negalintiems dirbti ir neturintiems pastovių pajamų gyventojams prie jų įmokomis įgyjamų teisių į išmokas, numatytas įstatymo¹²⁹.

Taigi, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo nustatyta, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistemą sudaro¹³⁰:

- Socialinis draudimas;
- Socialinė parama;
- Specialios socialinės išmokos.

Socialinė parama svarbesnį vaidmenį vaidina tuomet, kai prasčiau funkcionuoja socialinio draudimo sistema. Jos tikslas yra patenkinti būtiniausius poreikius asmenims, kurie esant tam tikroms priežastims nesugeba savimi pasirūpinti. Socialinė parama yra finansuojama

¹²⁵ Gylys P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos// Viešoji politika ir administravimas, 2002, Nr.2. P.78.

¹²⁶ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.289.

¹²⁷ Šapalienė L. Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai pagrindai. Vilnius: Mokesčių srautas, 2008. P.56.

¹²⁸ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2005. P.116.

¹²⁹ Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076> ; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹³⁰ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.159.

valstybės ir savivaldybių lėšomis¹³¹. Socialinio draudimo ir socialinės paramos reikšmė skiriasi dar ir tuo, kad socialinė parama padeda asmeniui „išgyventi ekstremaliomis sąlygomis“. Tuo tarpu socialinis draudimas visų pirma yra skirtas užtikrinti ilgalaikį saugumą. Socialinis draudimas formuoja visuomenėje tarpusavio solidarumo ir pagalbos sistemą, kuomet lėšos perskirstomos tarp dirbančių, kurie dalį savo uždirbamų pajamų skiria socialines rizikas patyrusiems asmenims¹³².

Siekiant, kad socialinio draudimo sistema būtų savarankiška, socialinio draudimo biudžetas buvo atskirtas nuo valstybės biudžeto. Buvo nustatyta, kad jame esančios lėšos bus naudojamos tik Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytoms išmokoms. Savarankiškumas pasireiškė ir projektuojant trišalę socialinio draudimo valdymo sistemą. Iki 1997 metų vidurio iš valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų buvo finansuojama dalis sveikatos draudimo išlaidų. Nuo 1997 m. liepos 1 d., įsigaliojus Sveikatos draudimo įstatymui, socialinio draudimo įmokos dalis, tenkanti sveikatos draudimui, buvo pervedama į Privalomąjį sveikatos draudimo fondą¹³³.

Nuo 2003 m. liepos 1 d. valstybinio socialinio draudimo lėšų administravimas perduotas Valstybinei mokesčių inspekcijai. Taip buvo siekiama administravimą padaryti efektyvesnį. Buvo nustatyta, kad valstybinio socialinio draudimo sistema veikia einamojo finansavimo (pay-as-you-go) principu. Nuo 2004 m. sausio 1 d. įteisintas socialinio draudimo įmokos dalies kaupimas. Tai tapo pagrindu atsirasti kaupiamajam pensijų draudimui¹³⁴.

Pažymėtina, kad rinkos ekonomikoje socialinio draudimo finansai atlieka perskirstomuosius ir paskirstomuosius draudiminiuosius santykius. Perskirstymo metodas reiškia, kad atskaitymai vyksta naudojant mokesčio tarifą. Mokesčio tarifas yra procentinis, jis gali būti progresyvinis, regresyvinis ir proporcinis. Lietuvos finansų mokesčių sistemoje naudojamas proporcinis. Šie santykiai susidaro tarp draudėjų ir draudikų¹³⁵. Socialinio draudimo finansų perskirstymo santykiai pasižymi keliais svarbiais bruožais. Visų pirma privalomieji draudiminiai perskirstomieji santykiai reiškia tai, kad socialinis draudimas yra privalomas, nes taip nustato Valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Savanoriškumo bruožas pasireiškia tuo, kad žmonės, be privalomojo draudimo, gali savarankiškai draustis ir mokėti į Sodros biudžetą papildomas įmokas didesnei pensijai gauti. Tačiau šio draudimo įmokos Sodros biudžeto fonde sudaro tik 0,1 proc. pajamų¹³⁶. Savanoriškais pensijų draudimas, kaip nurodo ekspertai, nėra populiarus dėl

¹³¹ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.291.

¹³² Ten pat, P.292.

¹³³ Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076> ; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹³⁴ Ten pat..

¹³⁵ Smalenskas G. Finansai: paskaitų konspektai aukštųjų mokyklų ir kolegijų studentams. Vilnius: Homo liber, 2001. P.52.

¹³⁶ Ten pat. P.52.

didelių įmokų tarifų, dėl to, kad nėra lengvatų, nepatikimi privatūs draudėjai¹³⁷. Papildomi draudiminiai perskirstomieji santykiai sukuria socialinio draudimo įmokas savarankiškam atskiram pensijų fondui. Jis yra sudėtinė privalomojo socialinio draudimo dalis. Socialinio draudimo fondo finansai apima piniginius paskirstomuosius santykius pagal draudimo rūšis draudikams. T.y. valstybinio socialinio draudimo pensijos, pašalpos, draudimas nuo nedarbo, sveikatos draudimo įmokos pervedamos į Sveikatos draudimo fondą, valstybinio socialinio draudimo vykdymo išlaidos, kitos išlaidos. Perskirstomieji piniginiai santykiai vyksta einamojo finansavimo principu, o paskirstomieji piniginiai santykiai- išlaidavimo principu, t.y. negrįžta¹³⁸.

Mokslininkai pažymi, kad socialumo principas neįmanomas be privalomosios valstybinės socialinės apsaugos. Valstybės perskirstomojo vaidmens svarbą patvirtina¹³⁹:

- 1) Žmogus ne visada adekvačiai vertina savo būsimuosius poreikius ir laukiamas pajamas. Tai turi kompensuoti valstybinė socialinė apsauga.
- 2) Visuomenė yra suinteresuota atskirų žmonių darbinių įgūdžių palaikymu. Dėl to imamasi tokių priemonių, kaip valstybinis ligoninių finansavimas.
- 3) Socialinę riziką (nelaimingus atsitikimus, profesinius susirgimus ir kt.) gali patirti bet kuris asmuo.
- 4) Mažas pajamas gaunantiems yra sunku pasirūpinti savimi jei staiga jų netenka. Todėl valstybė turi padėti ir užtikrinti jų pragyvenimo minimumą. Tai įgyvendinama per privalomąjį valstybinį socialinį draudimą ir socialines paslaugas. Bet geriausias pavyzdys yra universalios socialinės išmokos.
- 5) Visuomenės gerovė priklauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos naudojamos.

Žinoma, galima kvestionuoti, ar apskritai einamųjų įmokų sistema neprieštarauja socialinio teisingumo principui. Juk žmonės tokiu būdu dalį pajamų skiria tam, kad būtų mokamos išmokos kitiems, socialines rizikas patyrusiems, asmenims. Tačiau nereikia pamiršti, kad šiuolaikinė pilietinė visuomenė vadovaujasi solidarumo principu. Vyrauja suvokimas, kad socialinis teisingumas negali egzistuoti ten, kur yra žmonių, negalinčių patenkinti pagrindinių būties poreikių. Kiekvienas pagal išgales turi prisidėti siekiant visuotinės gerovės. Jau nebesivadovaujama požiūriu, kad visuomenės gerovė yra individų gerovės suma. Visuomenės nariai turi prisiimti atsakomybę ne tik už savo ir savo šeimos būtį, bet ir už kitų asmenų gerovę. Taip veikia solidarumo principas. Tik jo padedami galime išvengti ar bent sumažinti socialinių konfliktų kilimo galimybę.

¹³⁷ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2005. P.120.

¹³⁸ Smalenskas G. Finansai: paskaitų konspektai aukštųjų mokyklų ir kolegijų studentams. Vilnius: Homo liber, 2001. P.52.

¹³⁹ Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4. P.4.

3.2.1. Socialinio draudimo įmokos

Didžiausią valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų dalį – beveik 9,2 mlrd. litų, arba 94,1 proc., 2007 m. sudarė draudėjų ir apdraustųjų privalomosios socialinio draudimo įmokos, kurios palyginti su 2006 m., padidėjo 24 proc. (1,8 mlrd. litų)¹⁴⁰. Panašus santykis tarp draudėjų ir apdraustųjų mokamų įmokų ir kitų biudžeto lėšų egzistavo nuolat. Taigi einamojo finansavimo sistema, galima sakyti, iš esmės remiasi socialinio draudimo įmokomis.

Valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifas buvo patvirtintas 1991 m. ir iki 2000 m. nesikeitė. Jo dydis buvo 31 procentas nuo darbo užmokesčio, iš kurio 30 procentų mokėjo darbdavys ir 1 procentą darbuotojas. Nuo 2000 m. sausio 1 d. iki 2005 m. gruodžio 31 d. Seimas nustatė 34 procentų įmokų tarifą (šiuo atveju darbuotojas turėjo mokėti 3 procentus). Nuo 2006 m. sausio 1 d. nelaimingų atsitikimų darbe įmokos tarifas pradėtas diferencijuoti pagal draudėjų rizikingumo ir traumatizmo rodiklius įmonėse¹⁴¹.

Remiantis Eurostato atlikta demografinė Lietuvos prognoze iki 2050 m., Lietuvoje gyventojų sumažės iki 2,9 mln., arba 16,4 procento, o senyvų (65 metų ir vyresnių) gyventojų padaugės nuo 15 procentų iki 26,7 procento¹⁴². Be to, teigiama, kad 2050 m. vienas įmokų mokėtojas turės išlaikyti daugiau nei vieną pensijų gavėją.

2005 metų Lietuvos nacionaliniame pranešime apie pakankamų ir stabilių pensijų strategiją, buvo numatytos priemonės, kurių Lietuvos Respublikos Vyriausybė imsis ateityje pensijų santykiniam dydžiui padidinti ir pensijų sistemos finansiniam tvarumui užtikrinti. Numatoma, kad 2005–2015 metų laikotarpiu socialinio draudimo pensijos bus taip didinamos, kad pakeitimo norma (bruto) nuosekliai didėtų nuo 31,3 procento iki 42 procentų, o 2012–2026 metų laikotarpiu būtų nuosekliai didinamas išėjimo į pensiją amžius: moterims po 4 mėnesius per metus, vyrams po 2 mėnesius per metus, kol abiejų lyčių senatvės pensijos amžius 2026 metais pasieks 65 metus. Pažymėtina, kad didinant išėjimo į pensiją amžių, turės būti suformuotos papildomos užimtumo didinimo priemonės, kurios sudarytų galimybę pagyvenusiems žmonėms likti aktyviais darbo rinkos nariais¹⁴³.

Pasaulio banko ir Phare ekspertai Lietuvai prognozavo, kad apie 2010 m. ištiks pensijų sistemos finansinė krizė. Tokią nuomonę įtakojo duomenys apie senstančią Lietuvos visuomenę.

¹⁴⁰ 2007- 2008 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas// <http://www.socmin.lt/index.php?-1476373227> ; prisijungimo laikas 2008 11 02. P.79.

¹⁴¹ Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076> ; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁴² Lietuvos konvergencijos 2007 metų programa//

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=311760&p_query=&p_tr2= ; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹⁴³ Ten pat.

Jų siūlymu įmokas reikėtų didinti dar bent 5 proc. Pažymėtina, kad daugelyje kitų užsienio šalių įmokų tarifai didesni, be to racionaliau atliktas jų paskirstymas. Tarifo didinimas leistų užtikrinti didesnes pensijas. Kaip tokio poreikio pavyzdį galima pateikti tokį faktą, kad 1998 m. vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis Italijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje atitinkamai sudarė 89, 77 ir 88 proc., o Lietuvoje tik 40 proc. Didėjant bazinei pensijai ir draudžiamosioms pajamoms, 2005 m. šis santykis Lietuvoje pasiekė 48 proc.¹⁴⁴ Matome, kad santykis yra gana prastas, nors ir didėja. Tai viena iš priežasčių, kodėl Lietuvos dekomodifikacijos laipsnis yra žemas, o tai savo ruožtu mažina ir socialinio teisingumo pasireiškimą užtikrinant visuomenės gerovę.

Kaip vienas iš galimų Sodros biudžeto finansavimo šaltinių, besiremiantis solidarumo principu, būtų socialinio draudimo įmokos didinimas tiek draudėjams, tiek ir apdraustiesiems. Autorė taip pat pritaria ir nuomonei, kad reikėtų didinti išėjimo į pensiją amžių. Tokį siūlymą ypač įtakoja tai, kad visuomenė sensta, pensijų kaupimo fondai gauna dalį socialinio draudimo įmokų iš Sodros biudžeto, taip mažindama įplaukas į pastarąjį, be to, visame pasaulyje prasidėjo finansų krizė. Tai, ateityje siekiant užtikrinti Sodros išipareigojimų vykdymą, yra neišvengiama priemonė. Minėtų priemonių ėmimasis padėtų pakeisti pensijų gavėjų ir įmokų mokėtojų santykį nuo 76 proc.(2004 m.) iki 98,9 proc.(2050 m.)¹⁴⁵.

Vienas iš aktualiausių šiandienos klausimų yra socialinio draudimo sistemos aprėpties didinimas. Dalis Lietuvos gyventojų apdrausti visomis valstybinio socialinio draudimo rūšimis (gaunantys atlyginimą už darbą asmenys), dalis - apdrausti valstybiniu socialinio draudimo pensijų draudimu, dar kita dalis gyventojų apdrausti valstybinio socialinio draudimo bazinei pensijai ir papildomai pensijos daliai; kai kurie asmenys privalomai draudžiami valstybinei socialinio draudimo bazinei pensijai valstybės lėšomis. Kai kurios gyventojų grupės visai nedraudžiamos socialiniu draudimu, kai kurios – tik atskiroms socialinėms rizikoms¹⁴⁶.

Dabartiniu laikotarpiu ir juo labiau ateityje tikslinga kelti ir tirti klausimą dėl socialinio draudimo aprėpties išplėtimo. Vienas iš socialinės valstybės uždavinių siekiant užtikrinti visuotinę gerovę yra įtraukti visus asmenis į socialinės apsaugos sistemą. Šis bruožas labiausiai išreikštas Skandinavijos šalyse. Vienas iš būdų to pasiekti būtų įtraukti visus Lietuvos gyventojus į socialinio draudimo sistemą. Labiausiai apdraustųjų skaičius padidėtų darbo biržoje registruotų bedarbių, kurie yra nedrausti valstybiniu socialiniu draudimu, sąskaita¹⁴⁷. Autorės nuomone, šią asmenų grupę būtų tikslinga drausti valstybės lėšomis, kadangi jie negauna pajamų, o jų santaupos neretai būna ribotos.

¹⁴⁴ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.302.

¹⁴⁵ Ten pat, P.298.

¹⁴⁶ Socialinio draudimo aprėpties didinimas// <http://www.socmin.lt/index.php?1606775163>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹⁴⁷ Ten pat.

Antroji didelė grupė - ūkininkai; jų darbingi šeimos nariai; darbingo amžiaus savininkai, nuomotojai, o nuo jų savo skaičiumi mažai skiriasi dirbantys pagal autorines; rangos; mokslinio tyrimo, bandomųjų, konstravimo ir technologinių darbų; atlygintinų paslaugų teikimo; vežimo sutartis; profesionalūs sportininkai, dirbantys pagal kontraktus; akcinių bendrovių tarybos nariai, gaunantys tantjemas.¹⁴⁸

Pažymėtina, kad iki 2004 m. buvo įvestas privalomas ūkininkų socialinis draudimas. Iki to laiko buvo numatyta pagal Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, kad ūkininkai save ir savo ūkio narius privalomai draudžia valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei pensijos daliai - bazinei pensijai gauti. Ekonomiškai silpnų ūkių ūkininkai, drausdami save ir dirbančius savo ūkio narius, turėjo teisę mokėti tik tam tikrą valstybinio socialinio draudimo įmokos dalį. Kita įmokos dalis buvo mokama iš valstybės biudžeto lėšų¹⁴⁹.

Pastaruoju metu ūkininkus bei pagal Civilinio kodekso reglamentuotas sutartis dirbančius asmenis buvo siūloma drausti pagrindinei pensijos daliai bei nelaimingų atsitikimų darbe draudimu. Dalyvavimas socialinio draudimo sistemoje daugeliui ūkininkų ir kūrybinių darbuotojų būtų gana didelė problema dėl jų nepakankamų, nereguliarių gaunamų pajamų. Nors pajamų dydis yra svarbiausia, bet vis tiek ne vienintelė priežastis, lemianti šių socialinių grupių narių apsisprendimą mokėti ar ne socialinio draudimo įnašus. Pažymimos ir kitos priežastys, tokios kaip: nepakankama asmenų motyvacija ir neigiamos nuostatos dėl dalyvavimo draudime; valstybės nepakankama iniciatyva, minėtas grupes įtraukiant į socialinio draudimo sistemą; viltys senatvėje gyventi iš sukaupto turto ar vaikų paramos¹⁵⁰. 2008 12 18 priimtame Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 29 ir 31 straipsnių keitimo ir papildymo projekte ūkininkai ir jų partneriai yra priskirti savarankiškai dirbantiems asmenims. Šiame projekte nustatyta, kad jie bus privalomai draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, taip pat ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Jų pajamų metinė suma, nuo kurios yra skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, yra laikoma kiekvieno asmens deklaruota mokestinių metų pajamų suma, kuri negali būti mažesnė nei 12 minimalių mėnesinių algų ir ne didesnė nei 12 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžių suma. Socialinio draudimo įmokos, kaip numatyta įstatymo projekte, priskaičiuojamos nuo pajamų, gautų pagal autorines sutartis, taip pat pajamų, gautų už sporto ir (ar) atlikėjo veiklą, nuo kurių priskaičiuojamas ir sumokamas gyventojų pajamų mokestis. Nuo savarankiškai dirbančių asmenų pajamų, gautų pagal autorines sutartis, taip pat

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ <http://www.manoukis.lt/index.php?m=1&s=9&z=4>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹⁵⁰ Socialinio draudimo aprėpties didinimas// <http://www.socmin.lt/index.php?1606775163>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

gautų už sporto ar atlikėjo veiklą sumų, kurios įtraukiamos į individualios veiklos pajamas, socialinio draudimo įmokos neskaičiuojamos ir nemokamos.

Socialinio draudimo įmokos, ankstesnių apklausų duomenimis, daugumos ūkininkų atstovų nuomone, turėtų būti skaičiuojamos nuo minimalios algos, nepriklausomai nuo uždirbamų pajamų, arba nuo faktiškai uždirbtų pajamų, bet ne didesnių už tam tikrą apibrėžtą dydį. Tuo tarpu meno kūrėjų atstovų nuomone, jos turėtų būti skaičiuojamos nuo visų faktiškai uždirbamų pajamų¹⁵¹. Kaip matome, priimant Valstybinio socialinio draudimo įstatymo projektą, į šių asmenų nuomonę buvo atsižvelgta.

Manoma, kad plečiant ūkininkų bei meno kūrėjų dalyvavimą socialinio draudimo sistemoje labiausiai padėtų valstybės parama¹⁵². Autorės nuomone, reikėtų atsakomybę padalinti tarp valstybės ir šių asmenų. T.y., tie, kurie nepajėgs drausti savo lėšomis, turėtų būti tuo laikotarpiu draudžiami valstybėmis lėšomis. Tokiomis aplinkybėmis šių asmenų indėlis tiek į savo, tiek ir į visuomenės gerovę bus didesnis ir nebus panaikinama asmeninė atsakomybė už savo būtį. Taip šie asmenys nebus vien pasyviais dalyviais socialinėje saugoje. Be to, įvedus tokią sistemą, jiems bus garantuojamos senatvėje bent minimalios pajamos.

Lietuvos žurnalistų sąjunga pasiūlė svarstyti du galimus modelius. Pirmasis – autorinių atlyginimų sistema prilyginama darbo santykiams, t.y. mokesčiai ir kitos garantijos yra adekvačios. Tačiau Lietuvoje tokios garantijos gali būti neaktualios žmonėms, kurie iš kūrybinės veiklos gauna labai mažas pajamas. Dėl to būtų galima siūlyti socialinio draudimo įmokas skaičiuoti tik gaunantiems daugiau nei vieno minimalaus darbo užmokesčio dydžio honorarus per mėnesį. Pasinaudojus kitų ES valstybių praktika, galėtų būti sukurtas modelis, kuris skatintų darbdavius su kūrybiniais žmonėmis sudaryti darbo sutartis. Be dabar mokamo pajamų mokesčio, kūrybinį darbą dirbantys asmenys turėtų mokėti ir socialinio draudimo įmokas, o likusią socialinio draudimo įmokų naštą po lygiai turėtų pasidalyti darbdaviai bei valstybė¹⁵³.

Kita problema yra susijusi su socialinio draudimo įmokų dydžiu. Kaip rašėme anksčiau, jos yra pagrindinis šaltinis finansuoti socialinio draudimo sistemą, tačiau nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo netyla kalbos, kad reikia riboti socialinio draudimo įmokų dydį.

1995 m. įsigaliojo įstatymo pataisa, kuri nustatė, kad samdomąjį darbą dirbančių asmenų įmokos buvo priskaičiuojamos tik nuo atlyginimo dalies, neviršijančios trijų vidutinių mėnesių atlyginimų šalies ūkyje. Taip buvo nuspręsta siekiant surinkti kuo daugiau įmokų į Sodros biudžetą ir taip padidinti jo pajamas. Bet tai nepasiteisino, ir tais pačiais metais ši nuostata buvo panaikinta. 1999 m. pradžioje vėl buvo nustatyta, kad socialinio draudimo įmokos

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ 2007- 2008 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas// <http://www.socmin.lt/index.php?-1476373227>; prisijungimo laikas 2008 11 02 P.86.

nebus mokamos nuo uždarbio, viršijančio 3,5 vidutinių mėnesių atlyginimų šalies ūkyje. Tų pačių metų pabaigoje ši nuostata buvo panaikinta. Dėl šių sprendimų Sodros biudžetas prarado dešimtis mln. Litų, tuo pačiu padidėjo jo deficitas¹⁵⁴. Tačiau nepaisant šios patirties vis dar įtemptai diskutuojama šiuo klausimu.

2006 m. birželio mėn. Seimo narys J.Razma pateikė įstatymo projektą, kuriame siūloma, kad socialinio draudimo įmokos būtų skaičiuojamos nuo kiekvienam apdraustajam asmeniui apskaičiuotos darbo užmokesčio sumos neviršijančios keturių statistikos departamento skelbiamo užpraėto mėnesio Lietuvos Respublikos vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio dydžių¹⁵⁵ (2007m. balandžio mėn. vietoj keturių pasiūlė nustatyti septynis, tačiau priėmus siūlomas nuostatas socialinio draudimo fondo biudžetas netektų apie 117 mln. Lt pajamų.¹⁵⁶). Šis pasiūlymas sulaukė nemažai tiek šalininkų, tiek opozicijos argumentų. 2006 m. aiškinamajame rašte dėl J. Razmos pateikto įstatymo projekto¹⁵⁷ teigiama, kad projektą rengti paskatino gaunama informacija apie tai, kad viena iš verslo plėtrą stabdančių priežasčių yra didelės, ypač aukštus atlyginimus gaunantiems specialistams, valstybinio socialinio draudimo įmokos. Projekto tikslas nustatyti labiau pagrįstą valstybinio socialinio draudimo įmokų sistemą, skatinti darbuotojus didesnes įmokas skirti draustis pensijų fonduose.

Tačiau šiam projektui nebuvo pritarta. Vyriausybė nutarė nepritarti šiam projektui dėl to¹⁵⁸, kad šiam įstatymo projektui įgyvendinti apskaičiuotos pirminės Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto netektys 2007 metais sudarytų apie 257,5 mln. litų. Lietuvos Respublikos trišalė taryba taip pat pasiūlė nepritarti, nes šios ribos įteisinimas dar labiau padidintų socialinę atskirtį tarp turtingųjų ir skurdžiai gyvenančių asmenų.

2007 metais vėl suintensyvėjo diskusijos dėl socialinio draudimo įmokų skaičiavimo nuo apriboto darbo užmokesčio. Metų pradžioje Tarptautinis valiutos fondas, be kitų pasiūlymų tobulinti mokesčių sistemą, rekomendavo Lietuvai riboti ir socialinio draudimo įmokas. TVF teigimu, nustačius "Sodros" viršutinę atlyginimo ribą, nuo kurios nebeskaičiuojamas mokestis

¹⁵⁴ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.294.

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projektas// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277771; prisijungimo laikas 2008-10-12.

¹⁵⁶ Komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projektui// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=304163; prisijungimo laikas: 2008-10-12.

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277773; prisijungimo laikas 2008-10-12.

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projekto Nr. XP-1469// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299967 ; prisijungimo laikas:2008-10-12.

Sodrai, tai leistų sutaupyti darbdaviams, kurie samdo aukštos kvalifikacijos darbuotojus ir jiems moka daugiau¹⁵⁹.

2008 metų pradžioje Respublikos Prezidentas inicijavo Valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimą, numatantį darbo užmokesčio, nuo kurio skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, apribojimo įvedimą. Lietuvos Respublikos Seimas siūlomiams pakeitimams nepritarė. Prezidentas siūlė nustatyti, kad metinis darbo užmokesčio dydis, kurį viršijus, nebebūtų mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos, būtų ne mažesnis kaip šešiasdešimt Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės skelbiamo prieš tai buvusių kalendorinių metų trečio ketvirčio šalies ūkio vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio dydžių¹⁶⁰. Kadangi įstatymo projekte numatyta, jog jis įsigaliotų tik 2009 m. sausio 1 d., tai valstybinio socialinio draudimo įmokų „lubos“ viršytų dešimties tūkstančių darbo užmokesčio bruto per mėnesį sumą¹⁶¹. Šia priemone buvo siekiama padidinti Lietuvos ekonominį konkurencingumą pritraukiant užsienio investicijas ir mažinant emigraciją. Juo siekiama subalansuoti aukštos kvalifikacijos darbuotojų apmokestinimą darbdaviui suteikti galimybę kaštų ekonomijos pasėkoje gautą ekonominį efektą panaudoti papildomai darbuotojų motyvacijai. Tyrimų duomenimis, nuo 1990 metų iš Lietuvos emigravo 447 tūkst. asmenų, todėl natūralu, kad pagrindinė problema, išskylanti darbdaviams – aukštos kvalifikacijos darbuotojų stygius¹⁶². Be to, teigiama, kad Sodros „lubų“ nustatymas padėtų socialinio draudimo įmokoms gražinti jų tikrąją paskirtį. Tai yra draudimo įmokos, o ne mokestis, paprasčiausiai išskaičiuojamas iš darbo užmokesčio, kadangi nesant įmokų dydžio apribojimų bei egzistuojant išmokų dydžio apribojimams, valstybinio socialinio draudimo įmokos suprantamos ne kaip draudimo įmokos, o kaip bet kuris kitas Lietuvoje nustatytas mokestis¹⁶³.

Tačiau, ne mažiau įtikinamai skamba ir opozicijos argumentai. Visų pirma tai būtų nepagrįstas turtingųjų palaikymas, taip pat abejojama Sodros įmokų „lubų“ įvedimo poveikiu pritraukiant užsienio investicijas, kadangi tai lemia daugiau veiksmų, tokių kaip kvalifikuota darbo jėga, geografinė padėtis, korupcijos lygis ir kt.¹⁶⁴.

Lietuvos profesinės sąjungos griežtai pasisako prieš Sodros įmokų „lubų“ įvedimą. Jų teigimu, gaunantys didesnes algas turėtų gauti didesnes pensijas, o ne mokėti mažiau

¹⁵⁹ Tarptautinis valiutos fondas- už Sodros „lubas“ <http://vz.lt/Default2.aspx?ArticleID=1e024506-4efc-435d-a552-fdb46504376d> prisijungimo laikas: 2008 12 04.

¹⁶⁰ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymo projektas// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=317872&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymo aiškinamasis raštas// http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=317874; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ Ten pat.

¹⁶⁴ Stancikas E. Kas slepiasi už Sodros įmokų „lubų“ nustatymo?// <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/57739>; prisijungimo laikas: 2007-12-10.

(pažymėtina, jog yra įvestos išmokų „lubos“ – įmokos, kurios imamos nuo atlyginimo, viršijančio vidutinį mėnesinį atlyginimą daugiau nei penkis kartus, nebedaro įtakos būsimam pensijos dydžiui)¹⁶⁵.

Dažniausiai yra siūlomi tokie „Sodros“ įmokų „lubų“ netekties padengimo šaltinius:

- Sodros netektis dengia valstybės biudžetas;
- Sodros“ netektys dengiamos per Finansų ministeriją iš skolintų lėšų;
- Padidinamas socialinio draudimo įmokų tarifas;
- Ilginamas pensinis amžius;
- Didinama socialinio draudimo aprėptis (įtraukiamos naujos apdraustųjų ar pajamų grupės);
- Nedidinama socialinio draudimo pensijų pakeitimo norma (vidutinio darbo užmokesčio ir vidutinės pensijos santykis, proc.)¹⁶⁶;

Tačiau, matome, kad esant dabartinei situacijai, šios priemonės jau yra naudojamos arba ketinamos naudoti siekiant padengti Sodros biudžeto praradimus dėl įmokos dalies pervedimo pensijų kaupimo fondams ir dėl mažėjančio santykio tarp dirbančiųjų ir išmokų gavėjų.

Dr. R. Kuodis teigia, kad kas laimi ir kas pralaimi dėl valstybinio socialinio draudimo sistemos egzistavimo, gali atsakyti ekonomikos mokslo dalis, vadinama „kartų apskaita“. Ji teigia, kad jei žmogus per gyvenimą socialinio draudimo sistemai tikisi sumokėti daugiau įmokų nei gaus išmokų (atitinkamai diskontavus šias sumas, tai yra atsižvelgiant į skirtingą vieno lito vertę skirtingais laikotarpiais), jam tos įmokos bus mokestis. Ir priešingai – jei kas gaus didesnes išmokas nei sumokėjo įmokų – tos įmokos bus gera investicija. Nuo šio įmokų ir išmokų santykio viso gyvenimo metu priklauso ir žmonių noras ar nenoras mokėti Sodrai. Teigia, kad socialinio draudimo sistema turėtų būti tuo, kaip yra vadinama – viešai teikiama draudimo paslauga, o ne perskirstymo sistema. Pajamų perskirstymo funkciją skaidriai gali atlikti kiti mokesčiai ar socialinių pašalpų sistema¹⁶⁷. Tačiau, tam, kad Sodra būtų tikra draudimo įstaiga, turėtų būti nustatytas griežtas ryšys tarp mokamų įmokų ir gaunamų išmokų. Įmokų lubų nuo viršutinės pajamų dalies įvedimas tikrai reikštų žingsnį mažesnio perskirstymo link. Tačiau mokslininkas pažymi, kad tam, kad būtų galima žengti šį žingsnį, reiktų, kad R. Kuodžio siūlomi alternatyvūs pajamų perskirstymo instrumentai tinkamai funkcionuotų. Be to, kad Sodra būtų išlaisvinta nuo perskirstymo ir liktų aktoriškai pagrįsta draudimo sistema,

¹⁶⁵ Aldona Jašinskienė „Kam naudingos Sodros „lubos“?// <http://www.lprofsajungos.lt/?lang=lt&mID=3&id=28>; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

¹⁶⁶ Aldona Jašinskienė „Kam naudingos Sodros „lubos“?// <http://www.lprofsajungos.lt/?lang=lt&mID=3&id=28>; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

¹⁶⁷ Kuodis R. Socialinio draudimo įmokoms reikia „lubų“// <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=16760253>; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

reikėtų ją išvalyti ne tik nuo išmokomis nepagrįstų įmoku, bet ir išmoku, kurios negrįstos atitinkamomis įmokomis.

Autorės nuomone, tam, kad netektis galima būtų kompensuoti per mokesčių sistemą, reikėtų didinti pačius mokesčius. Biudžete dabar tam numatytų lėšų nėra. Be to, jei asmenims, kurie nukentėtų dėl Sodros įmoku lubų įvedimo praradimus kompensuotų socialinių pašalpų sistema, vėlgi reikėtų papildomų tam lėšų. Sodros įmoku lubų įvedimas nepanaikintų perskirstymo sistemos. Be to, manome, kad klaidinga yra socialiniam draudimui taikyti privataus draudimo reikalavimus. Ši sistema būtent ir buvo sukurta tam, kad mažintų socialinę atskirtį, o tam turi prisidėti ir kiti visuomenės nariai. Nė vienas asmuo nėra garantuotas, kad nepatirs socialinės rizikos. Asmuo, mokėdamas įmokas šiandien yra garantuotas, kad gaus išmoką jos prireikus. Tad perskirstymo sistema, besiremianti solidarumo principu neturėtų būti vertinama kaip neigiamas veiksnys. Nereikėtų laikytis nuomonės, kad stipri socialinė politika kenkia rinkos ekonomika. Kaip tik yra atvirkščiai. Jei, socialinio draudimo pagalba, žmogui, patyrusiam socialinę riziką, yra bent iš dalies kompensuojamos prarastos pajamos, tai padeda jam greičiau grįžti į darbo rinką ir tuo pačiu vėl prisidėti prie ekonomikos kūrimo. Tad perskirstymo sistemos panaikinimas valstybiniame socialiniame draudime, autorės nuomone reikštų socialinio teisingumo principo pažeidimą.

3.2.2 Socialinio draudimo išmokos

Socialinio draudimo išmokos pagal mokėjimo laiką gali būti suskirstytos į trumpalaikes ir ilgalaikes. Taip pat, per socialinio draudimo sistemą yra mokamos ir kitos išmokos. Ilgalaikėms išmokoms yra priskiriamos: senatvės, netekto darbingumo, našlių ir našlaičių pensijos, išankstinės senatvės pensijos. Taip pat iki Valstybinių socialinio draudimo pensijų įsigaliojimo buvo skiriamos pensijos netekus maitintojo ir už išstarnautą laiką. Trumpalaikės išmokos yra mokamos paprastai trumpiau nei du metus. Šiai grupei yra priskiriamos tokios pašalpos: ligos, reabilitacijos (nuo 2005m. liepos 1d.), motinystės, tėvystės (nuo 2006 m. liepos 1 d.), motinystės (tėvystės), nelaimingų atsitikimų darbe išmokos (nuo 2000 m. sausio 1 d.), laidojimo ir transporto išlaidų kompensacijos (iki 2001 m. sausio 1d.). Trumpalaikėms pašalpoms finansuoti tinka einamojo finansavimo sistema. Jų skyrimo dažnumas ir mokėjimo trukmė yra santykinai pastovūs dydžiai¹⁶⁸.

Paskirstant valstybinio socialinio draudimo įmoku tarifą pagal draudimo rūšis, didžiausia įmokos dalis- net 26,35 procentai tenka pensijų socialiniam draudimui (2005m. teko

¹⁶⁸ Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076> ; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

25 procentai), todėl didžiausias dėmesys bus koncentruojamas analizuoti būtent šias išmokas. Ligos ir motinystės socialiniam draudimui tenka 3,4 procento, nedarbo – 0,95 procentai, sveikatos draudimui- 3 procentai. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo atveju 2008m. tarifas draudėjui nustatytas pagal jo rizikingumo ir traumatizmo rodiklius ir gali būti 0,28, 0,41 arba 1 procentas. Taigi, kaip matome daugiausia išlaidų yra skiriama pensijų socialiniam draudimui. Reikia pažymėti, kad jei 1991 m. vieno pensininko pensiją buvo galima prilyginti 2,1 apdraustojo sumokėtoms įmokoms, tai 1997 m. rodiklis sumažėjo iki 1,41, o 2001 m. jis siekė 1,19, 2002m.- 1,33¹⁶⁹. 2004m. Lietuvoje 1,3 darbuotojo turėjo išlaikyti vieną pensininką. Panaši situacija egzistuoja ir kitose šalyse- vieną pensininką JAV išlaiko 2, Japonijoje ir Italijoje 1,5, Lenkijoje 1,2, Prancūzijoje 1 darbuotojas¹⁷⁰.

Yra svarbu nustatyti, kokio dydžio pensijos yra laiduojamos asmenims ir ar tai tenkina socialinio teisingumo reikalavimus.

Jei Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2007 m. balandžio mėnesio duomenimis, vidutinė senatvės pensija siekė 588,53 lito, tai 2008 metų sausio mėnesį vidutinė senatvės pensija asmenims, turintiems būtinają stažą, jau siekė 755,05 lito. Tokį pensijų padidėjimą nulėmė keletas faktorių. Pirmas – bazinės pensijos bei draudžiamųjų pajamų didinimas. 2007 m. gruodžio 12 d. nutarimu nuo 2008 m. sausio 1 d. Vyriausybė patvirtino naujus bazinės pensijos ir draudžiamųjų pajamų dydžius: bazinė pensija didėjo 50 litų (nuo 266 litų iki 316 litų), o draudžiamosios pajamos – 58 litais (nuo 1356 litų iki 1414 litų). Padidinus bazinę pensiją, pensijos asmenims, turintiems būtinają valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, padidėja vienodai. Tuo tarpu padidinus einamųjų metų draudžiamąsias pajamas, pensijos didėja kiekvienam asmeniui individualiai – priklausomai nuo jo įgyto valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo, iki pensijos paskyrimo turėtų draudžiamųjų pajamų bei mokėtų socialinio draudimo įmokų. Dėl to, padidinus bazinę pensiją ir draudžiamąsias pajamas, didesnės pensijos didėja daugiau. Tai neužtikrina mažas pensijas gaunantiems asmenims pakankamo pragyvenimo lygio. Atsižvelgiant į tai, buvo nuspręsta nustatyti tokį teisinį reguliavimą, jog, padidinus bazinę pensiją, mažas pensijas gaunančių asmenų pensijos santykinai padidėtų daugiau. Taigi antras svarbus veiksnys, leidęs ženkliau padidinti mažesnes pensijas, buvo Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, pakeitimas, kuriuo pagrindinė pensijos dalis buvo prilyginta 110 procentų bazinės pensijos asmenims, kurie yra įgiję nustatytą būtinają stažą senatvės pensijai gauti bei asmenims, netekusiems 60–70 procentų darbingumo. Tiems pensijų gavėjams, kurie valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo (toliau vadinama – stažas) turi įgiję mažiau, nei nustatytas būtinas stažas, pagrindinė pensijos dalis skaičiuojama proporcingai

¹⁶⁹ Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁷⁰ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.299.

įgytam stažui. Taigi nuo 2008 m. sausio 1 d. pagrindinė pensijos dalis buvo prilyginta 110 procentų ir buvo lygi 347,60 litų. Dėl to tiems pensijų gavėjams, kurie turi būtinaį stažą ir gauna senatvės pensiją arba netekto darbingumo pensiją, paskirtą netekus 60–70 procentų darbingumo, vien pagrindinė pensijos dalis padidėjo 81,60 litų. Tiek bazinės pensijos ir draudžiamųjų pajamų didinimas, tiek Pensijų įstatymo pakeitimas, kuriuo pagrindinė pensijos dalis buvo prilyginta 110 procentų bazinės pensijos, leido pensijas vidutiniškai padidinti 13–17 procentų. Kai kuriais atvejais pensijos didėjo ir daugiau nei 20 procentų. Kylant kainoms bei būsto paslaugų išlaidoms, pensijas buvo stengiamasi didinti ne mažesniu tempu nei didėjo darbo užmokestis.¹⁷¹

Pensijų didinimas ir toliau išlieka vienu prioritetinių Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbų. Nuo 2007 m. liepos 1 d. įsigaliojo dar vienas Pensijų įstatymo pakeitimas, svarbus visiems didelį stažą įgijusiems valstybinių socialinio draudimo pensijų gavėjams. Vadovaujantis šiomis Pensijų įstatymo pataisomis, asmenims, įgijusiems didesnę nei 30 metų stažą, už kiekvienus jų įgytus pilnus stažo metus, viršijančius 30 metų, prie gaunamos senatvės ar netekto darbingumo (invalidumo) pensijos yra skiriamas priedas už stažo metus. Šio priedo dydis yra individualus kiekvienam pensijos gavėjui ir jis apskaičiuojamas dauginant 3 proc. bazinės pensijos iš kiekvienų pilnų stažo metų, įgytų viršijant 30 metų, skaičiaus. Nuo 2007 m. liepos 1 d. įsigaliojus minėtoms Pensijų įstatymo pataisoms, priedo už vienerius pilnus stažo metus, įgytus viršijant 30 metų, dydis buvo – 7,98 lito. Atsižvelgiant į nuo 2008 m. sausio 1 d. galiojantį bazinės pensijos dydį - 316 litų, už vienerius pilnus stažo metus, įgytus viršijant 30 metų, priedas už stažo metus sudaro 9,48 lito, už penkerius – 47,40 lito, už dešimt – 94,80 lito ir t. t. Šios Pensijų įstatymo pataisos didžiausia dalimi palietė senatvės pensijų gavėjus.¹⁷² Taigi, socialinių išmokų indeksavimas suteikia galimybę gauti didesnes išmokas ir tuo pačiu gerina asmenų būtį. Matome, kad pagal dabartines realijas Sodros biudžetas nebūtų pajėgus mokėti dar didesnių išmokų. Vadinasi išmokų dydis yra „pririštas“ prie realių valstybės galimybių. Tai yra sveikintina praktika, ypač svarbi garantuojant asmenims jų pagrindinius poreikius, o tuo pačiu ir įgyvendinant socialinį teisingumą.

Taigi, matome, kad kiekvienais metais vis labiau aštrėja socialinio draudimo finansavimo problema. Lietuvos visuomenė, kaip ir kitose Europos valstybėse senėja – žmonės gyvena vis ilgiau. Tai lemia, kad apdraustųjų skaičius mažėja (dėl mažo gimstamumo, emigracijos), o apdraustųjų skaičius didėja. Ši problema, kaip ir kitose Europos Sąjungos valstybėse (Vengrijoje, Lenkijoje, Estijoje, Latvijoje ir kt.) sprendžiama greta einamojo finansavimo pensijų sistemos įvedant pensijų kaupimo sistemą. Kai kurių ekspertų nuomone, jei taip nedarytume, vėliau, tam, kad galėtume senatvėje užtikrinti žmogaus gerovę, tektų arba

¹⁷¹ 2007- 2008 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas// <http://www.socmin.lt/index.php?-1476373227>; prisijungimo laikas 2008 11 02.. P.87.

¹⁷² Ten pat, P.88.

didinti išėjimo į pensiją amžių arba socialinio draudimo įmokas.¹⁷³ Taigi, pensijų kaupimas yra alternatyva šioms priemonėms.

3.3 Pensijų kaupimo sistema

Pensijų fondai pradėjo kurtis 19 a. Tuo metu darbdaviai pradėjo mokėti profesines pensijas. Jos buvo finansuojamos einamosiomis įplaukomis. Tačiau tai netenkino darbdavių, kadangi įsipareigojimai būdavo ilgalaikiai, o garantuoti, jog įmonė egzistuos ir sėkmingai veiks ilgą laiką jie negalėjo. Tuomet pradėjo formuotis kaupiamosios pensijos, kuomet išmokoms buvo sudaromas lėšų rezervas. Privačios pensijų schemas kūrėsi stichiškai. Po Antrojo pasaulinio karo, sudarius tam tinkamas sąlygas (nebuvo apmokestinamos įmokos į pensijų fondus ir jų investicijos), kaupiamieji pensijų fondai paplito daugelyje šalių. Įmokos buvo mokamos atidedant dalį darbuotojo algos. Tačiau darbuotojams kilo grėsmė, kadangi darbdaviai galėjo juos atleisti prieš pat jiems įgyjant teisę į pensiją ar laisvas pensijoms skirtas lėšas galėjo rizikingai investuoti ar netgi jomis naudotis, kadangi pensijų ir įmonės lėšos buvo laikomos kartu ir pan. Kad to būtų galima išvengti, pensijų fondus pradėjo registruoti atskirai nuo įmonės lėšų. Valstybė nustatė kriterijus, kokia pensijų schema turi būti ir kokiems darbuotojams ji taikoma, kur galima investuoti lėšas ir kokios gali būti išmokos. Tačiau tai nebetenkino darbdavių interesų. Tuomet pradėjo kurtis savarankiški, atskiri nuo įmonių, pensijų fondai. Šių fondų pagrindinis tikslas buvo gauti kaip įmanoma didesnę pelną investuojant įmokų pavidalu gaunamas lėšas. Istoriskai susiformavo apibrėžtų įmokų ar išmokų, juridinio asmens statusą turintys pensijų fondai. Jie gali būti įkuriami prie įmonių ar savarankiškai, kurių tikslai yra finansiniai ar finansiniai ir socialiniai, o lėšos apskaitomos kartu su įmonės lėšomis arba atskirai¹⁷⁴.

Pasaulinėje praktikoje išskiriamos trys pagrindinės pensijų fondų sistemos: anglosaksiškoji, vokiškai kalbančių šalių ir Jungtinių Amerikos Valstijų. Anglosaksiškoje sistemoje pensijų fondai yra juridiniai vienetai, kitaip vadinami „trastais“ (angl. trust-pasitikėti). Juos galima prilyginti pelno nesiekiančioms organizacijoms. Juos kuria įmonės, jos tuo pačiu paskiria ir jų valdytojus- patikėtinius. Patikėtiniai samdo profesionalius investicijų vadybininkus. Jų veikla pagrįsta „apdairaus žmogaus“ principu- patikėtiniai apdairiai veikia pensijų fondų narių labui. Čia svarbiausia yra rezultatas, veiklos efektyvumas. Jiems būdinga tai, kad jie gali būti privatūs arba mišrūs. Nors fondai veikia prie įmonių, bet jų lėšos yra atskirtos

¹⁷³ <http://www.socmin.lt/index.php?1233092752>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁷⁴ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.302.

nuo įmonės lėšų. Šie fondai siekia finansinių ir socialinių tikslų ir naudoja apibrėžtą išmokų schemą.¹⁷⁵

Vokiškai kalbančių šalių (Vokietija, Austrija, Liuksemburgas) pensijų fondams yra būdinga tai, kad jų įmokos lieka įmonėje. Įmonė šias lėšas gali naudoti kaip savo asmenines, pensijų fondas yra valdomas taip, lyg būtų įmonės padalinys. Šie fondai siekia finansinių tikslų ir naudoja apibrėžtą įmokų schemą¹⁷⁶.

JAV pensijų fondų sistemos kai kurie autoriai neišskiria į atskirą sistemą dėl jos panašumo į anglosaksiškąją. Čia populiariausi individualūs, ne prie įmonės veikiantys pensijų fondai. Juose gali kaupti visi, kuriuos tenkina siūlomos sąlygos, taip pat gali pasirinkti kelias investavimo strategijas. Pensijų sistemoje dalyvaujantys asmenys gali pasirinkti, kurio fondo paslaugomis jie nori naudotis¹⁷⁷. Jie gali būti privatūs arba mišrūs, bet lėšos yra atskirtos nuo įmonės lėšų. Šiai sistemai priklausantys fondai siekia finansinių ir socialinių tikslų, naudoja apibrėžtą įmokų schemą¹⁷⁸.

Pažymėtina, kad esant apibrėžtų įmokų draudimo schemai susitariama dėl įmokų dydžio, o pensijos dydis priklauso nuo to, kaip seksis investuoti. Tuo tarpu apibrėžtų išmokų draudimo schemas atveju susitariama dėl pensijos dydžio ir pagal tai būna paskaičiuojamos įmokos¹⁷⁹.

Lietuvos pensijų reforma prasidėjo 1999 m. priėmus Pensijų fondų įstatymą ir 2002 m. Pensijų sistemos reformos įstatymą. Pensijų sistemos reforma reiškia pradžią perėjimo nuo perskirstymo principu grindžiamos prie kaupimo principu grindžiamos pensijų sistemos. Šios reformos įgyvendinimo pagrindinė priežastis buvo ta, kad blogėjo Lietuvos demografinė padėtis. Taigi, atsižvelgiant į tai, kad visuomenė sensta ir kad Sodra gali būti nepajėgi finansuoti jos mokamas išmokas, buvo nuspręsta dalį atsakomybės už savo gerovę senatvėje perkelti ant pačių žmonių pečių. Pastebėtina, kad šios tendencijos būdingos ne tik Lietuvai ir Europai: numatoma, kad šiame amžiuje su senėjimo problema susidurs viso pasaulio regionai. Jungtinėse Valstijose nuo 2000 m. iki 2025 m. gyventojų padaugės 25,6 %. Kinijoje gyventojai sens sparčiai ir nuo 2025 metų jų mažės. Tačiau Europos „kaimynėse“ Afrikos ir Vidurio Rytų šalyse – priešingai, gyventojų senėjimas prasidės daug vėliau: ten gyventojai daug jaunesni, jų amžiaus vidurkis – 20 ar mažiau metų, o Europoje – daugiau negu 35 metai¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Ten pat, P.303.

¹⁷⁶ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.303.

¹⁷⁷ Ten pat, P.304.

¹⁷⁸ Ten pat, P.303.

¹⁷⁹ Ten pat, P.304.

¹⁸⁰ Žalioji knyga „Demografiniai pokyčiai skatina naują kartų vienybę“//

http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2005/ke6705266_lt.pdf; prisijungimo laikas: 2008-11-13.

Šia pensijų sistemos reforma siekiama, kad pensijų sistema galiausiai apimtų visus gyventojus. Jos pagrindinis ilgalaikis tikslas yra pasiekti, kad pensinio amžiaus sulaukę asmenys gautų didesnę pensiją ir nekristų jų vartojimo lygis. Taip pat siekiama subalansuoti socialinio draudimo pensijų finansinius srautus¹⁸¹. Nuo 2004 metų pradėjus veikti naujam pensijų kaupimui Lietuvos pensijų sistemą sudaro trys dalys¹⁸²:

- valstybinis socialinis pensijų draudimas,
- kaupimas senatvės pensijai iš socialinio draudimo įmokų pensijų fonduose ir
- papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose.

Pensijų sistemos reformos įstatyme numatyta, kad visi apdraustieji turi teisę laisvai pasirinkti, ar dalyvauti pensijų kaupime, tačiau pasirinkusiems kaupimą tolesnis dalyvavimas negali būti nutrauktas¹⁸³. Tai sąlygoja privalomąjį jos pobūdį.

Šios sistemos atsiradimas apribojo solidarumo principo taikymą socialinio draudimo sistemoje. Atsakomybė už asmens gerovę senatvėje perkeliama pačiam asmeniui. Jos šalininkai teigia, kad ši sistema yra neišvengiama dėl to, kad Sodros biudžetas patiria sunkumų, o šios sistemos įvedimas padidintų investicijas. Jų teigimu privačiai valdomi pensijų fondai yra veiksmingesni nei valstybiniai, o tai savo ruožtu garantuoja didesnes pensijas senatvėje¹⁸⁴.

Pensijų fondų sukūrimas ir antrosios pensijų pakopos įvedimas Lietuvos socialinę politiką dar labiau nukreipė marginaliojo modelio link. Žinoma, geriausiai socialinio teisingumo principui pasitarnautų, jei vadovautumėmės Švedijos modeliu ir įvestume universalias išmokas, finansuojamas valstybės lėšomis. Deja, dabartinė situacija, kuomet Lietuvos gyvenimas yra įtakojamas finansinės krizės, siekti socialdemokratinio modelio įgyvendinimo būtų netikslinga ir nerealu, kadangi jam tinkamai funkcionuoti reikalinga stabili ekonominė valstybės padėtis. Apskritai, kad ir kokį socialinio draudimo modelį pasirinksiame, svarbiausia, kad būtų užtikrinti pagrindiniai egzistenciniai žmogaus poreikiai. Sukūrus kaupiamąją pensijų sistemą kaip tik ir siekiama, kad asmenys senatvėje gautų didesnes pensijas, nei jas galėtų mokėti Sodra. Tai būtų svarbus rodmuo garantuojant socialinį teisingumą. Be to, svarbus teigiamas bruožas yra tai, kad asmuo gali pasirinkti anuitetą su paveldėjimu arba be jo. Tačiau, sukūrus kaupiamųjų pensijų sistemą, susiduriama su problemomis, kurias reikia kuo skubiau spręsti.

¹⁸¹ Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006. P.305.

¹⁸² Lietuvos pensijų sistemos struktūra// <http://www.socmin.lt/index.php?-39837858>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511. 3str.

¹⁸⁴ Gylis P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos// Viešojo politika ir administravimas, 2002, Nr.2. P.79.

Valstybinio socialinio draudimo įmokos dalies kaupimą gali vykdyti pensijų kaupimo bendrovės – valdymo įmonės ar draudimo įmonės, turinčios priežiūros institucijos išduotą licenciją ar leidimą užsiimti pensijų kaupimo veikla. Pensijų fondą sudarantis turtas yra dalyvių bendroji dalinė nuosavybė. Pensijų kaupimo bendrovė pensijų turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja turto patikėjimo teisės pagrindais. Ateityje pensijų išmoka priklausys nuo dalyviui priklausančio turto, kuris susidaro iš dalyvio vardu į pensijų fondą pervestų lėšų ir nuo pensijų fondo vykdomos investicinės veiklos rezultatų¹⁸⁵. Taigi, ar bus pasiektas tikslas garantuoti senatvėje didesnes pajamas, priklauso nuo fondo veiklos efektyvumo. Asmenys, pasirinkdami pensijų fondą, kuriame norėtų dalyvauti, turėtų būti itin atsargūs, nes visuomet egzistuoja rizika, kad pensijų fondai ne tik negarantuos didesnės pensijos nei moka Sodra, bet gali įvykti taip, kad mokama pensija bus netgi mažesnė. Tai priklauso nuo to, kaip sugebės fondai investuoti, kokios bus rinkos sąlygos. Negalima pamiršti to, kad skiriasi ir pačių bendrovių pajamų ir sąnaudų dydžiai, nuo ko iš dalies priklauso ir investavimo rezultatai. Pvz., valdymo įmonėse darbuotojų skaičius svyruoja nuo 4 iki 24 darbuotojų, vidutinis atlyginimas – nuo 3,7 tūkst. Lt iki 7,5 tūkst. Lt¹⁸⁶.

Nepaisant galimos rizikos, valstybinio socialinio draudimo įmokos dalies kaupimą privačiuose pensijų fonduose iki 2007 m. pabaigos buvo pasirinkę daugiau nei pusė šalies darbo jėgos. Pensijų kaupimo sutartis pasirašiusių asmenų dalis, lyginant su darbo jėga, 2003 m. sudarė 26,7 proc., 2004 m. – 34,3 proc., 2005 m. – 42,6 proc., 2006 m. – 49,3 proc., 2007 m. – 54,9 proc. Per kaupimo laikotarpį – 2004–2007 metais – į pensijų fondus buvo pervesta 1691,1 mln. litų. Prognozuojama, kad 2010 metais ši suma pasieks 6792,8 mln. litų¹⁸⁷.

Šias lėšas, atskaičius mokesčius nuo dalyvio vardu įmokėtų įmokų, pensijų kaupimo bendrovės investuoja. Pensijų fonduose sukaupto pensijų turto vertė 2007 m. pabaigoje buvo 1 687 mln. Lt. Iš fonduose sukauptų lėšų iki 2007 m. pabaigos pensijų kaupimo dalyviams išmokėta beveik 3 mln. Lt pensijų išmokų (arba 0,2 proc. Sodros pervestų įmokų). Sukaupto pensijų turto vertė, lyginant su praėjusiais metais, 2005 m. buvo 3,2 karto, 2006 m. – 2,2 karto, 2007 m. – 1,9 karto didesnė. Nors pensijų kaupimo bendrovių valdomo pensijų turto vertė kasmet didėjo, nes didėjo iš Sodros pervedamos valstybinio socialinio draudimo įmokos dalis (nuo 2,5 iki 5,5 proc.), turtas didėjo kasmet vis lėčiau, nes stabilizavosi naujų dalyvių įsitraukimo į kaupimo sistemą plėtra ir 2007 metais mažėjo investicijų grąža dėl prasidėjusios krizės akcijų rinkose.¹⁸⁸ Tuo tarpu valstybinio socialinio draudimo įmokoms, pervedamoms į pensijų

¹⁸⁵ Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrole.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=v; prisijungimo laikas: 2008-10-12. P.4.

¹⁸⁶ Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrole.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=v; prisijungimo laikas: 2008-10-12. P.15.

¹⁸⁷ Ten pat, P.12.

¹⁸⁸ Ten pat, P.17.

kaupiamuosius fondus, kompensuoti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2008 metų rodiklių patvirtinimo įstatyme numatyta skirti 80 000 tūkst. Lt iš valstybės Rezervinio (stabilizavimo) fondo lėšų, kurios sudaro tik 7,6 proc. planuojamų išlaidų.¹⁸⁹ Pažymėtina, kad pensijų reformos vykdymo metu valstybė prisiima visus išsipareigojimus, susijusius su lėšų pervedimu į privačius pensijų fondus, t. y. valstybinio socialinio draudimo fondas privalo pervesti visas apskaičiuotas sumas, nepaisant ar darbdavys sumokėjo pensijų fondo dalyvio socialinio draudimo įmokas. Įsiskolinusių draudėjų, kurių darbuotojai dalyvauja (dalyvavo) pensijų kaupime, 2007 m. IV ketvirtyje buvo 1570. Dalyvių pensijų įmokos sudarė 1,6 proc. nuo valstybinio socialinio draudimo įmokų įsiskolinimo. Nors tai ir nėra labai didelė suma, tačiau pastebima didėjimo tendencija.¹⁹⁰ Taigi, matome, kad pensijų kaupimo sistema gana brangiai „kainuoja“ valstybinio socialinio draudimo sistemai. Sodros biudžetas patiria pajamų praradimus, kuriuos valstybė kompensuoja labai mažu procentu. Tokia padėtis neigiamai atsiliepia asmenims, kurie nepasirinko dalyvauti pensijų kaupimo sistemoje ir gaus tik Sodros mokamą senatvės pensiją. Dėl Sodros biudžeto netekčių ateityje gali tekti mažinti išmokas. O juk tie patys asmenys dirbdami moka įmokas į Sodros biudžetą tikėdamiesi senatvėje gauti išmokas, patenkinančias jų bent jau minimalius poreikius.

Dar vienas trūkumas yra tai, kad nėra nustatytas maksimalus amžius, iki kurio galima dalyvauti antrojoje pakopoje. Estija ir Latvija pasielgė priešingai. Tai yra svarbus rodiklis kadangi anuiteto dydis priklauso ne tik nuo atlyginimo dydžio ir investavimo pajamingumo, bet ir nuo kaupimo laikotarpio trukmės¹⁹¹. Lietuvos įstatymuose yra nustatytas vienintelis su amžiumi susijęs apribojimas- pensijų kaupimo sistemoje nėra draudžiami asmenys, sulaukę senatvės pensijos amžiaus¹⁹².

Nors šios sistemos mokamų pensijų dydis nėra ribojamas, vienas iš reikšmingiausių požymių, keliančių pavojų socialinio teisingumo principo įgyvendinimui, yra tai, kad pensijų kaupimo bendrovės neprisiima ir išsipareigojimų garantuoti dalyviams tam tikrą pajamingumą arba kompensuoti pensijų turto sumažėjimą, kai pensijų turto valdymo rezultatai dalyvio atžvilgiu mažesni už nustatytą turto valdymo kainą. Juk nusprendus dalyvauti pensijų kaupime, atitinkamai pagal dalyvavimo laikotarpį mažėja valstybinio socialinio draudimo mokamos pensijos. Todėl asmens lūkesčiai, nusprendus dalyvauti pensijų draudime gali likti nepateisinti. Pažymėtina, kad 2007 m. sumažėjus investicinei gražai dėl krizės akcijų rinkose ir didėjant atskaitymų sumoms iš pensijų turto, bendras pensijų kaupimo dalyvių gautas pensijų turto prieaugis sumažėjo. Be to, apie 96 proc. sukaupto pensijų turto 2007 m. sudarė Sodros pervestos

¹⁸⁹ Ten pat, P.9.

¹⁹⁰ Ten pat, P.10.

¹⁹¹ <http://www.socmin.lt/index.php?2119619680>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁹² Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511. 3str.

įmokos, todėl didesnė atskaitymų iš pensijų turto dalis nebuvo susijusi su fondų dalyviams sukurta pridėtine verte¹⁹³.

Kai gauta pensijų turto išvestinė graža nepadengia taikomų atskaitymų iš pensijų turto sumos, pensijų kaupimo bendrovės pajamos arba jų dalis gaunama pensijų turto sumažėjimo sąskaita. Įvertinus, kokia pensijų turto prieaugio dalis skirta turto valdymo išlaidoms padengti, nustatyta, kad 2004–2007 m. laikotarpiu pensijų turto valdymas dalyviams kainavo 55 proc. gautos investicinės gražos ir kitų pajamų (2005 m. – 49 proc., 2006 m. – 46 proc., 2007 m. – 60 proc.). Siekiant apsaugoti pensijų kaupimo dalyvių sukauptą pensijų turtą tokiais būtų tikslinga pensijų turto valdymo mokesčius sieti su pensijų turto valdymo efektyvumu¹⁹⁴. Taip būtų užtikrinamas socialinis teisingumas- asmenų poreikiai būtų patenkinami atsižvelgiant į esamas realias galimybes. Be to, būtų tikslinga įvesti anuitetų indeksavimą, kad jų dydis būtų neatsiejamas nuo egzistuojančių ekonominių ir socialinių sąlygų. Juk keli šimtai litų dabar ir po dešimties metų gali turėti skirtingą vertę.

Kita problema- asmuo, prisijungęs prie pensijų kaupimo sistemos gali keisti pensijų fondą toje pačioje bendrovėje, bet į kitą kaupimo bendrovę pereiti trejus metus nuo kaupimo pradžios negalima¹⁹⁵. Šios nuostatos reikėtų atsisakyti. Ji buvo svarbi tuo metu, kai tik pradėjo veikti kaupiamoji sistema, tam, kad žmonės pereidinėdami vis į kitą bendrovę nesukeltų trikdžių. Žinoma, tai skatino asmenį labai gerai pagalvoti prieš renkantis pensijų fondą, kad sumažintų riziką iki minimumo. Taip pat asmenys turėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kiek gali tekti mokėti už pensijų fondo ar pačios bendrovės keitimą, nes kiekviena nustatytose ribose įmonė nustato individualius mokesčius. Per 2007-2008 m. pensijų kaupimo bendroves pakeitė apie 12.5 tūkst. dalyvių, t.y. apie 2,2 proc. iš visų 559 tūkst. turinčiųjų tokią teisę (sukako 3 metai nuo pensijų kaupimo sutarties įsigaliojimo)¹⁹⁶. 2008 m. sausio- spalio mėn. buvo sudaryta 78681 pensijų kaupimo sutartis, įvyko 7401 perėjimas tarp pensijų kaupimo bendrovių ir 10508 perėjimai tarp pensijų kaupimo fondų¹⁹⁷. Kaip matome, asmenys nėra linkę keisti pensijų kaupimo bendrovių, todėl yra tikslinga atsisakyti minėto apribojimo. Be to, varžymai keisti pensijų fondą ar bendrovę, jei jie veikia nuostolingai yra nepagrįsti ir prieštarauja individo laisvei.

Kaip matome, tiek einamojo finansavimo, tiek ir pensijų kaupimo sistema turi savų trūkumų ir pliusų. Vienas iš svarbiausių pensijų reformos trūkumų yra tai, kad nėra numatyti ilgalaikiai pensijų sistemos reformos finansavimo šaltiniai. Sodros biudžeto pajamų netektys, susijusios su įmokų dalies pervedimu į pensijų kaupimo fondus, yra valstybės finansuojamos

¹⁹³ Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrole.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=y; prisijungimo laikas: 2008-10-12. P.28.

¹⁹⁴ Ten pat, P.28.

¹⁹⁵ Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511. 3str.

¹⁹⁶ <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1225997409>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.

¹⁹⁷ Ten pat.

mažu procentu. Tai ateityje įtakos Sodros mokamų išmokų dydį. Taigi, vykdant pensijų reformą buvo siekiama, kad ateityje asmenys gautų didesnes pensijas nei galėtų garantuoti Sodra. Deja, dėl šios reformos nukenčia asmenys, nusprendę nedalyvauti pensijų kaupime ir pasilikę valstybinio socialinio draudimo sistemoje. Dėl šios priežasties yra pažeidžiamas socialinio teisingumo principas. Būtina parengti tokį planą, kad galima būtų įgyvendinti reformos tikslus. Tai, kad šiuo metu yra numatyta, jog Sodros įmokų dalis pervedama į pensijų fondus yra laikinai sumažinta vėl iki 3 procentų, vertintina neigiamai. Tai pažeidžia teisėtų lūkesčių principą. Reikėtų ieškoti kitų lėšų kaip padidinti Sodros biudžeto finansavimą.

Atsižvelgiant į dabartines realijas ir pensijų fondų veiklos rezultatus, į aukščiau išdėstytus argumentus, autorė pensijų kaupimo sistemos įvedimą vertina neigiamai. Šios sistemos įvedimas sukėlė nemažai problemų, kurios sąlygojo socialinio teisingumo principo pažeidimą. Kalbant apie ateitį, yra būtina rasti racionalius šių problemų sprendimo būdus, patobulinti teisės normas.

Pensijų kaupimo sistemos įvedimas yra požymis, kad Lietuva juda marginalinio gerovės valstybės modelio link. Šio modelio įtvirtinimas apsunkintų socialinio teisingumo principo įgyvendinimą. Autorės nuomone, visų pirma reikėtų spręsti valstybinio socialinio draudimo sistemos finansavimo problemas. Papildomais finansavimo šaltiniais galėtų tapti socialinio draudimo įmokų didinimas, išėjimo į pensiją amžiaus ilginimas, socialinio draudimo aprėpties didinimas ir kiti.

IŠVADOS

1. Gerovės valstybės koncepcijos, pagrįstos socialinio teisingumo siekiu, atsiradimo pagrindų tapo pripažinimas, jog laisvoji rinka nėra visagalė ir negali visiems asmenims užtikrinti pakankamo pragyvenimo lygio. Vadinasi, laisvoji rinka savo turimomis priemonėmis negali visiškai užtikrinti socialinio teisingumo įgyvendinimo.

2. Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje nėra konkrečiai nustatoma, kokį asmens gerovės lygį valstybė turėtų užtikrinti, tai lemia jos turimi ištekliai. Socialinė politika formuojama siekiant užtikrinti pagrindinius asmens poreikius. Jie yra svarbiausias kriterijus kuriant socialinę politiką, atitinkančią socialinio teisingumo principą.

3. Socialinė politika yra esminis gerovės valstybės kūrimo instrumentas. Jos įtaka ypač pasireiškia palaikant gerus santykius tarp asmens ir valstybės, skatinant lojalumą savo nacionalinei valstybei.

4. Socialinio teisingumo sampratos vystymuisi didelės įtakos turėjo teologinė teisingumo samprata. Ši teisingumo samprata pagrįsta tuo, kad panaikinama riba tarp teisės ir moralės.

5. Visuotinai pripažinus socioekonominės teisės, tam, kad jos būtų tinkamai įgyvendintos, valstybės turėjo imtis aktyvaus vaidmens. Šios teisės yra skirtos įgyvendinti socialinį teisingumą. Socialinės arba gerovės valstybės koncepcija atsirado pripažinus, kad neužtenka vien formaliai įtvirtinti asmens teisių, taip pat reikia padėti asmenims jas įgyvendinti.

6. Mokslininkų nuomonė apie tai, egzistuoja atskiras Europos socialinis modelis ar ne, išsiskiria. Autorės nuomone dar yra per anksti kalbėti apie atskirą modelį. ES socialinės politikos ypatumas yra tas, kad ji yra nukreipta reguliuoti sritis, susijusias su bendros rinkos veikimu, jai nėra būdinga lėšų perskirstymo funkcija, kurią įgyvendina atskiros nacionalinės valstybės. Be to, nacionalinės valstybės yra įgyvendinusios skirtingus socialinės politikos modelius. Todėl apie Europos socialinį modelį galima kalbėti tame kontekste, kiek tai yra susiję su socialiniu reguliavimu.

7. Kuriant Lietuvos socialinio draudimo sistemą buvo pasirinktas korporatyvusis-klientelistinis modelis, vis daugiau įgaunantis ir marginalinio modelio bruožų. Pažymėtina, kad korporatyvusis ir institucinis- perskirstomasis modeliai pasižymi didesniu nei marginalinis modelis dekomodifikacijos laipsniu, lemiančiu mažesnę priklausomybę nuo rinkos jėgų, o tuo pačiu tai suteikia didesnes galimybes įgyvendinti socialinį teisingumą. Todėl, autorės nuomone, Lietuva, kurdama socialinio draudimo sistemą, turėtų orientuotis būtent į šiuos modelius.

8. Lietuvos socialinio draudimo sistema yra pagrįsta perskirstymo principu. Kai kurie mokslininkai šį bruožą vertina neigiamai, nes jų manymu tai daro neigiamą įtaką rinkai. Tačiau,

autorės nuomone, pajamų perskirstymas kaip tik padeda rinkai vystytis ir todėl neturėtų būti siekiama jį panaikinti. Pavyzdžiui, jis suteikia galimybę asmenims, kurie jie patyrė tam tikrą socialinę riziką ir dėl jos sukeltų priežasčių buvo pašalinti iš rinkos, kuo greičiau į ją grįžti. Darbo jėgos didėjimas skatina ekonomikos vystymąsi, o jis atitinkamai padeda geriau užtikrinti ir socialinio teisingumo principo įgyvendinimą. Taigi, matome, kad valstybės gyvenime laisvosios rinkos dominavimą keičia socialinės rinkos dominavimas ir atvirkščiai. Šie santykiai sudaro pasikartojantį ciklą.

9. Dėl blogėjančios demografinės padėties buvo suabejota valstybinio socialinio draudimo sistemos galimybėmis ateityje mokėti išmokas tokio dydžio, kuris užtikrintų pagrindinius asmenų poreikius. Pensijų kaupimo sistema buvo įvesta kaip atsvara valstybinio socialinio draudimo sistemos spragoms. Pensijų reformos tikslas yra garantuoti didesnes pensinio amžiaus sulaukusiems žmonėms pajamas nei iki šiol. Tačiau, išanalizavus kaupiamąjį pensijų draudimą, autorė priėjo prie išvados, kad jis yra tobulintinas. Dabartinės šios sistemos funkcionavimo spragos neleidžia pasiekti pagrindinio tikslo, dėl kurio ji ir buvo sukurta. Be to, ji daro neigiamą įtaką ir valstybinio socialinio draudimo funkcionavimui. Dėl šių priežasčių yra pažeidžiamas socialinio teisingumo principas.

10. Siekiant padidinti įplaukas į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą ir tuo pačiu garantuoti išmokas, atitinkančias socialinio teisingumo principą, autorė siūlo imtis tokių priemonių: didinti valstybinio socialinio draudimo aprėptį, didinti įmokas į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą, ilginti išėjimo į pensiją amžių, taip pat peržiūrėti išmokų skyrimo kriterijus.

11. Lietuvos pasirinktas gerovės valstybės modelis gerai veikia tada, kada yra gera šalies ūkio padėtis, kai plečiasi darbo rinka ir auga ekonomika. Dabartinėmis ekonomikos sąlygomis jis nepajėgus užtikrinti socialinio teisingumo principo įgyvendinimo. Todėl, siekiant įtvirtinti, kad Lietuvos socialinio draudimo sistema atitiktų socialinio teisingumo principą, būtina, visų pirma, atsisakyti Lietuvos socialinės politikos modeliui būdingo klientelizmo, kuris suteikia protekcijas tam tikram asmenų ratui dėl jų turimų socialinių ryšių. Taip pat, dėl anksčiau nurodytų priežasčių, yra netikslinga siekti lėšų perskirstymo principo panaikinimo, kuriuo yra paremta valstybinio socialinio draudimo sistema.

SANTRAUKA

Socialinio draudimo principai. Lietuvos socialinio draudimo sistemos atitikimas šiems principams.

Šiame magistro baigiamajame darbe tiriama Lietuvos socialinio draudimo sistema ir analizuojama socialinio teisingumo principo samprata ir reikšmė. Pagrindinis tikslas yra išskirti pagrindines šios sistemos problemas. Autorė ieško būdų kaip jas išspręsti, kad Lietuvos socialinio draudimo sistema atitiktų socialinio teisingumo principą.

XX a. I p. susiformavo gerovės valstybės koncepcija, pagrįsta visuotinės gerovės siekimo idėja. Nors šios idėjos veikimo sfera neapsiriboja vien socialine valstybės politika, kaip tik ji sudaro jos pagrindą. Taigi, siekiant Lietuvoje įtvirtinti gerovės valstybės funkcionavimą grindžiančias vertybes ir užtikrinti asmenų egzistencinius poreikius, yra svarbu tinkamai organizuoti socialinę politiką. Kadangi šiam uždaviniui įgyvendinti, kaip viena svarbiausių priemonių, yra pasitelkiamas socialinis draudimas, šiame darbe nagrinėjama Lietuvos socialinio draudimo sistema, išskiriamos aktualiausios jos veikimo problemos. Pagrindinis darbo tikslas yra išanalizuoti ir įvertinti ar Lietuvos socialinio draudimo sistema atitinka socialinio teisingumo principą. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, visų pirma analizuojama socialinio teisingumo principo samprata ir reikšmė. Analizuojamas ir vertinamas Lietuvoje įgyvendinamas socialinės politikos modelis, išskiriamos pagrindinės Lietuvos socialinio draudimo sistemos problemos ir numatomos pagrindinės šios sistemos tobulinimo kryptys.

Raktiniai žodžiai: valstybinis socialinis draudimas, socialinio draudimo sistema, einamojo finansavimo sistema, pensijų kaupimo sistema, gerovės valstybė, socialinis teisingumas.

SUMMARY

Social insurance principles. Lithuanian social insurance system's correspondence to these principles

In this work Lithuanian social insurance system is explored. The main aim is to define the most important problems of this system. The author tries to find the appropriate ways to solve these problems in order to make Lithuanian social insurance system correspondent to the principle of social justice.

The idea of the welfare state was born in the beginning of the XX century. Although the social policy is not the only one, but it is the main sphere of the welfare state. Social insurance is one of the most valuable means on which social protection is based. For this reason the author explores Lithuanian social insurance system and defines the topical problems. The aim of this work is to evaluate whether social insurance system corresponds to the principle of social justice. First of all, the author analyzes the conception and the meaning of this principle and Lithuanian social policy model. What is more, the author defines the main problems of Lithuanian social insurance system and determines the most important directions to improve it.

Key words: national social insurance, social insurance system, pay-as-you-go system, pension system, welfare state, social justice.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Norminė literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas// Valstybės žinios. 1991, Nr. 17-447.
3. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas// Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153.
4. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511.
5. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas// Valstybės žinios. 2003, Nr. 75-3472.
6. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas// valstybės žinios. 1999, Nr. 55-1765.
7. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 111-3574.

II. Specialioji literatūra

1. Barry B. Teisingumo teorijos. Vilnius: Eugrimas, 2002.
2. Barry B. Why social justice matters. Cambridge: Polity Press, 2005.
3. Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos pasaulyje// Jurisprudencija, 2003, T. 42 (34).
4. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005.
5. Bernotas D., Guogis A. Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
6. Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003.
7. Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2005.
8. Buškevičiūtė E. Viešieji finansai. Kaunas: Technologija, 2006.
9. Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1).
10. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990.
11. Gylis P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos// Viešoji politika ir administravimas, 2002, Nr.2.

12. Guogis A. Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje // Filosofija, sociologija, 2002, Nr. 4.
13. Guogis A., Bernotas D., Ūselis D. Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą. Vilnius: Eugrimas, 2000.
14. Guogis A. Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai// Viešoji politika ir administravimas, 2006, Nr. 18.
15. Guogis A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje// Socialinis darbas, 2006, Nr. 5 (1).
16. Jasiūnas A., Juodkaitė D. Informacinė apžvalga: neįgaliųjų ir jų šeimos narių teisės ir socialinės garantijos. Vilnius: Viltis, 2003.
17. Lazutka R. Gyventojų pajamų nelygybė// Filosofija, Sociologija, 2003, Nr.2.
18. Millar J. Understanding social security: issues for policy and practice. Bristol: The Policy Press and the Social Policy Association, 2003.
19. Pieters D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas, 1998.
20. Ribeiro J. S. Distributive justice through taxation: European perspective// Jurisprudencija, 2006, Nr. 2 (80).
21. Smalenskas G. Finansai: paskaitų konspektai aukštųjų mokyklų ir kolegijų studentams. Vilnius: Homo liber, 2001.
22. Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU- V., 2002.
23. Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis// Jurisprudencija, 2002, T. 25 (17).
24. Šapalienė L. Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai pagrindai. Vilnius: Mokesčių srautas, 2008.
25. Tartilas J. Krikščioniškoji socialinė sauga// Socialinis darbas, 2006, Nr. 5(1).
26. Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2005.
27. Tartilas J. Valstybinės pensijos, jų socialinis vertinimas ir perspektyva// Socialinis darbas, 2004, Nr.3(1).
28. Vaidelytė E. Socialinė politika ir filantropija Lietuvoje: teorinės interpretacijos ir empirinės išvalgos// Viešoji politika ir administravimas, 2007, Nr. 21.
29. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.
30. Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė// Jurisprudencija, 2002, T. 24 (16).

III. Teismų praktika

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 "Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 "Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo" dalinio pakeitimo" 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 1997, Nr. 23-546.

IV. Elektroniniai šaltiniai

1. Vosyliūtė A. Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai// <http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil24/F-23.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-10-21.
2. Socialinio draudimo sistemos reforma// http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaitos.php?tipas=v; prisijungimo laikas: 2008-10-12.
3. <http://www.socmin.lt/index.php?484387596>; prisijungimo laikas: 2007-12-10.
4. Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje// <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/09.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.
5. Ashford N. Laisvosios visuomenės principai// http://www.hjalmarsonstiftelsen.se/pdf/Principles_Lithuanian.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-10-21.
6. Kenny C. Does New Labour have a Consistent Conception of Social Justice// <http://www.blackwell-synergy.com> ; prisijungimo laikas 2007-12-02.
7. Jürgens O. Social security and social justice // http://epunet.essex.ac.uk/papers/Juergens_pap.pdf ; prisijungimo laikas: 2008-08-03.
8. Guogis „Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis“ http://www.llds.lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc; prisijungimo laikas: 2008-12-12.
9. Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje// <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-10-12.

10. Socialinio draudimo sistema// <http://www.socmin.lt/index.php?499730076>;
prisijungimo laikas: 2008-10-26.
11. 2007- 2008 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas//
<http://www.socmin.lt/index.php?-1476373227>; prisijungimo laikas 2008 11 02..
12. Lietuvos konvergencijos 2007 metų programa//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=311760&p_query=&p_tr2
= ; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
13. Socialinio draudimo aprėpties didinimas//
<http://www.socmin.lt/index.php?1606775163>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
14. <http://www.manoukis.lt/index.php?m=1&s=9&z=4>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
15. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projektas//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277771; prisijungimo laikas 2008-10-12.
16. Komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projektui//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=304163; prisijungimo laikas: 2008-10-12.
17. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277773; prisijungimo laikas 2008-10-12.
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalies pakeitimo įstatymo projekto Nr. XP-1469//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299967;
prisijungimo laikas:2008-10-12.
19. Tarptautinis valiutos fondas- už Sodros „lubas“
<http://vz.lt/Default2.aspx?ArticleID=1e024506-4efc-435d-a552-fdb46504376d>;
prisijungimo laikas: 2008 12 04.
20. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymo projektas//
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=317872&p_query=&p_tr2
= ; prisijungimo laikas: 2008-12-04.

21. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymo aiškinamasis raštas // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=317874; prisijungimo laikas: 2008-12-04.
22. Stancikas E. Kas slepiasi už Sodros įmokų „lubų“ nustatymo?// <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/57739>; prisijungimo laikas: 2007-12-10.
23. Aldona Jašinskienė „Kam naudingos Sodros „lubos“?// <http://www.lprofsajungos.lt/?lang=lt&mID=3&id=28>; prisijungimo laikas: 2008-12-04.
24. Kuodis R. Socialinio draudimo įmokoms reikia „lubų“// <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=16760253>; prisijungimo laikas: 2008-12-04.
25. <http://www.socmin.lt/index.php?1233092752>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.
26. Lietuvos pensijų sistemos struktūra// <http://www.socmin.lt/index.php?-39837858>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.
27. <http://www.socmin.lt/index.php?2119619680>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.
28. <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1225997409>; prisijungimo laikas: 2008-10-26.
29. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos ateities socialinio modelio// <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0340+0+DOC+XML+V0//LT>; prisijungimo laikas 2008-11-13.
30. Žalioji knyga „Demografiniai pokyčiai skatina naują kartų vienybę“// http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2005/ke6705266_lt.pdf; prisijungimo laikas: 2008-11-13.